

Güç, Refah ve Yoksulluğun Kökenleri

ULUSLAR NEDEN BAŞARISIZ OLUR?

Daron Acemoğlu - James A. Robinson

Ekonomik başarının temelinde insanların oluşturduğu politik ve ekonomik kurumların yer aldığını kesin olarak ortaya koyan bu çalışma, uzmanların asırlardır kafa yorduğu soruya yanıt niteliğinde. Neden bazı ülkeler zengin, diğerleri fakir; neden bir tarafta sağlık, bolluk varken beri yanda açlık ve hastalık kol geziyor. Acemoğlu ve Robinson'un kapsayıcı politik ve ekonomik kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşim hakkında çığır açan fikirleri dünyaya bakışınızı ve anlayışınızı değiştirebilir. On beş yıllık araştırma sonucunda geliştirdikleri politik ekonomi teorisi, tarihsel kanıtlara dayalı ve günümüzdeki sorunlarla yakından ilgili. Refah ve yoksulluğun sebeplerini anlamak açısından kaynak kitap olacak nitelikte.

GİRİŞ

Dünyanın zengin ülkeleriyle fakirlerini ayıran gelir düzeyi ve yaşam standartları arasında görülen büyük farklar hakkındaki bu kitap yayınlanmak üzereyken Kuzey Afrika ve Orta Doğu, *Arap Baharı* ile sarsılmaktaydı; Tunus ve Mısır diktatörleri devrilmiş, Bahreyn, Suriye ve Yemen'deki rejimlerin ne olacağı henüz bilinmez haldeydi. Esasında bu ülkelerdeki memnuniyetsizliğin altında yatan fakirlikleridir. Ortalama bir Mısırlının kazancı bir Amerikalının gelirin yaklaşık %12'sidir. Peki niye Mısır, ABD'den bu kadar daha fakirdir?

Protestolar sırasında halka neden ayaklandıkları sorulduğunda yolsuzluktan, baskıdan ve eğitimin kötülüğünden bıktıklarını, yozlaşmış düzenin değişmesi gerektiğini söyler. Hükümet yolsuzluklarından, kamu hizmetlerinin eksikliğinden, ülkede politik hakların ve fırsat eşitliğinin olmayışından yakınırlar. Arzu edilen ise bir an önce seçilmiş bir iktidara kavuşulması ve evrensel özgürlüklerin uygulanmasıdır. Tunus örneğinde olduğu gibi baskı, sosyal adalet eksikliği ve barışçıl değişim yollarının inkarıyla birleştiğinde adeta saatli bombaya dönüşür. Hem Mısır hem de Tunus halkına göre ekonomik sorunların temelinde siyasi hakların olmayışı vardır. Dolayısıyla siyasi değişim talebi, asgari ücret zammı gibi konuların önüne geçer. Aslında Mısırlılar geri kalmalarının nedenlerinin bilincindedir. Bunlar başta devlet yönetiminin beceriksiz ve yozlaşmış oluşu, toplumun ise yeteneklerini kullanmalarına açık olmayışıdır. Fakat bu sorunların kökeninin politik olduğunun ve karşılaştıkları ekonomik engellerin siyasi iktidarın dar bir zümre tarafından kullanılıp tekelleştirilmesinden kaynaklandığının da farkındadırlar. Bu düzenin değişmesi için sokaklara dökülmüşlerdir. Oysaki bu konuda akademisyen ve yorumcular genellikle başka etkenlerin üzerinde durur. Kimi Mısır'ın fakirliğinin coğrafyaya ve dolayısıyla

iklimin tarıma elverişsiz olduğuna bağlarken, kimi de refah ve ekonomik gelişmeye zit kültürel öğelere dikkat çeker. Ekonomi ve politika uzmanları arasında çok tutulan diğer bir görüşe göre Mısır'ı yönetenler ülkelerini refaha ulaştıracak şeyin ne olduğunu bilmedikleri gibi geçmişte de yanlış politikalar izlemişlerdir. Eğer ki doğru danışmanlardan doğru tavsiyeleri alsalar kalkınacaklardır. Anlaşılan Mısır'ın toplumun zararına ceplerini dolduran bir avuç elit tarafından yönetildiği gerçeğinin, bu uzmanlara göre ülkenin ekonomik sorunlarının anlaşılmasıyla ilgisi yoktur. Kitapta tartışılan da çoğu akademisyen ve yorumcunun değil meydanları dolduran halkın, haklı olduğudur. Mısır fakirdir çünkü kendi çıkarlarına göre toplumu şekillendiren ve halkın sırtından geçinen bir zümre tarafından yönetilmiştir. Siyasi iktidar sahipleri ellerindeki gücü kendilerine servet yaratmak için kullanmıştır. Kaybeden de Mısır halkı olmuştur. Mısır'ın fakirliğini bu şekilde yorumlamak, ülkelerin neden yoksul olduğuna dair genel bir açıklama sunabilir. İster Mısır olsun; ister Kuzey Kore, Sierra Leone ya da Zimbabve hepsinin fakirlik nedeni aynıdır. Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri ise zenginleşmiştir çünkü vatandaşları gücü elinde tutan elit kesimi devirip, siyasi hakların yaygınlaştırıldığı; iktidarın topluma hesap verip duyarlı davranmak zorunda olduğu bir devlet yönetiminde geniş bir halk kitlesinin ekonomik olanaklardan yararlanabildiği bir toplum yaratmışlardır. Dünyada neden bunca eşitsizlik olduğunu anlamak için öncelikle tarihsel dinamiklere bakmak gerekir. İngiltere'nin Mısır'dan daha zengin olmasının nedeni, 1688'de İngiltere'de ulusun siyasetini ve dolayısıyla ekonomisini değiştiren bir devrim gerçekleşmiş olmasıdır. İnsanlar politik hakları için mücadele etmiş ve bu haklardan ekonomik olanaklarını geliştirmek için yararlanmışlardır. Sonuçta eskisinden çok farklı bir politik-ekonomik gidişat ortaya çıkmış ve bu ilerleme Sanayi Devrimi ile şahlanmıştır.

Fakat ne Sanayi Devrimi ne de yol açtığı teknolojiler Mısır'a ulaşamadı. Çünkü o sırada Osmanlı hakimiyetinde olan ülkeye Osmanlı hanedanının muamelesi de Mübarek ailesinden pek farklı değildi. İngiliz sömürmesine girdiğinde ise İngilizler de sıradan halkın kalkınmasıyla pek ilgilenmedi. Mısırlılar imparatorlukları devirmiş ve 1952'de monarşiden kurtulmuş olmalarına karşın, İngiltere'de meydana gelen Muhteşem Devrim gibi siyaseti özünde değiştiremedi. Tek yaptıkları iktidara halkın refahıyla uzaktan yakından alakası olmayan başka bir elit getirmek oldu. Sonuç olarak toplumun temel yapısı değişmedi, dolayısıyla Mısır fakir kaldı.

Bu kalıpların nasıl tekrar ettiğini; neden bazen değişip evrilebildiklerini incelersek, bugün durumun değişip değişmediğini sorgulayabiliriz. Mesela Mübarek'i yıkan devrimin sıradan halka refah getirecek kurumları yaratıp yaratmayacağını anlayabiliriz. Geçmişte Mısır'da da devrimler oldu ama dizginleri eline alan her yeni iktidar devrilene benzer bir düzeni yeniden kurduğu için pek bir şey değişmedi. Elbette, sıradan vatandaşların gerçekten siyasi güç elde edip yaşadıkları toplumun işleyişini değiştirmesi çok zordur.

Ancak imkansız olmadığı örneklerden bellidir. Yoksul bir ülkenin zenginleşmesi için İngiltere, Fransa, ABD, Japonya, hatta Botsvana ve Brezilya'da olanlara benzer köklü bir politik dönüşüm yaşanması gerekir. Kilit nokta, toplum hareketinin geniş kitleleri birleştirebilmesidir. Bu politik dönüşümlerde neler oldu, geçişler neden ve nasıl gerçekleşti anlayabildiğimizde bu tip toplumsal hareketlerin ne zaman boşa çıkacağını tahmin edebilir, ne zaman umutlanabileceğimize karar verecek halde oluruz.

Geçersiz Teoriler

Asıl amaç dünyadaki eşitsizliği ve içinde barındırdığı kalıpları açıklamak olduğuna göre öncelikle sürekli ekonomik büyümeyi ilk yakalayan ülkeyi ele almak gerek. İngiltere, 18.yy ikinci yarısında yaşanan büyük teknolojik gelişmelerin endüstriye yansımalarıyla kalkınmaya başladı. Ardından Batı Avrupa ülkeleri ve ABD sanayileşti. Refah, hızla İngiliz kolonilerine yani Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya da yayıldı. Bu ülkelere ek olarak günümüzün en zengin 30 ülkesi arasına Japonya, Singapur ve Güney Kore eklendi. Yakın zamanda yaşadıkları hızlı büyümeyle Doğu Asya ülkeleri, Tayvan ve Çin de aralarına katıldı. Bu listedekilerin kişi başı yıllık geliri ortalama \$20.000 düzeyindedir.

En fakir ülkelerde ise kişi başı yıllık gelir \$2.000 seviyesindedir. Bunların neredeyse tamamı Sahra-altı Afrika'dadır; Afganistan, Haiti, Nepal, Kamboçya, Laos da yoksulluğun pençesindedir. Latin Amerika içinde benzer bir sıralama yapsak liste başında Şili, Arjantin, Brezilya, Meksika, Uruguay ve petrol fiyatına bağlı olarak Venezuela'yı sayabilirdik. Ardından Kolombiya, Ekvator ve Peru, sonlarda ise Bolivya, Guatemala ve Paraguay. Orta Doğu'da da benzer bir kalıp görülür. Petrol zengini ülkeler Suudi Arabistan, Kuveyt liste başında. Gelir düzeyleri en zengin 30 ülkeninkine yakındır. Fakat petrolden yoksun olan Mısır, Ürdün ve Suriye'de ise gelir düzeyi Guatemala ve Peru'dakine denk gelmekte. Petrol olmasa Orta Doğu ülkeleri de Guatemala ya da Peru kadar fakirleşir fakat Sahra-altı Afrikası standardına düşmez.

Aslında bu liste 150 yıl öncesine dönsek bile pek farklı olmazdı. Çünkü bu eşitsizlik 18. Yüzyıl sonundaki Sanayi Devrimini takiben ortaya çıktı. Bunun öncesinde ülkeler arasındaki refah farkı daha azdı. Üstelik o zamandan bu yana neredeyse sabitlenen sıralama, tarihte daha geriye baktığımızda tamamen farklı. Tabii ki bu arada birçok ülke onyıllar süren gelişme dönemlerine girdi, bazıları yeniden düşüşe geçti. Arjantin 1870-1920 arası, SSCB 1930-1970 arası parlarken; Doğu Asya 1950'den, Çin ise 1990'dan beri yükseliştir.)

Uzun vadede devamlılık gösteren bu kalıplar değişmez veya değiştirilemez diye bir kural yoktur. Önemli öncelik zenginle fakir ülkeler arasındaki büyük farkların nasıl oluştuğunu anlamaktır. Dünyadaki eşitsizliğin nedeni olarak en çok kabul gören teori **coğrafi** farklılıklara dayanır. Ilıman iklim kuşağındaki ülkeler zengin; Afrika, Orta Amerika, Güney

Asya gibi tropiklerdeki fakirdir yönündeki genel kanı, ilk bakışta doğruymuş gibi görünse de özünde yanlıştır. Fransız filozof Montesquieu fakirliği açıklarken, sıcak ülkelerde yaşayan insanların tembelliğe meyilli olduğunu ve bu yüzden despotlarca yönetilmeye yatkın olduklarını ileri sürerek hem ekonomik hem de politik başarısızlığın nedenini coğrafyaya bağlamıştır. Ekonomist Jeffrey Sachs'ın da savunduğu coğrafya hipotezine modern zamanlarda tropik hastalıkların olumsuz etkileri ve tarıma göreceli elverişsizliğinin eklenmesiyle ılıman iklimlerin diğerlerine göre avantajlı olduğu sonucuna varılmıştır. Oysaki ne iklim ne hastalıklar ne de coğrafi herhangi başka bir özellik dünyadaki eşitsizliği açıklamaya yetmez. Mesela son dönemlerde hızla gelişen Singapur, Malezya ve Botsvana bu varsayımın çelişmektedir. Geçmişte tropiklerde (şu anda Meksika, Orta Amerika, Peru ve Bolivya'yı içine alan topraklarda) kurulmuş olan, Aztek ve İnka uygarlıkları çok zengin ve gelişmişti. Daha ılıman iklimlerde (kuzeyde bugünkü ABD, Kanada; güneyde Arjantin ve Şili bölgesinde) yaşayanlarsa taş devri düzeyindeydi. Amerika kıtasının, Avrupalılar ayak basmadan önceki hali düşünülünce ABD ve Kanada'nın sahip olduğu zenginlikler, coğrafya aynı kaldığı halde kaderin tersine dönebildiğinin temsilidir. Kuzey ile Güney Amerika'nın şu anki durumları sömürgeleşme süreçlerindeki farklarla ilgilidir. Diğer tarafta feci bir şekilde sömürgeleştirilen, cetvelle bölünüp paylaştırılan, kölelik kurumunun en acımasızını en derinden yaşayan kara kıtanın mevcut yoksulluğunun nedeni de tropik hastalıkların yaygın oluşu olamaz. Hastalık yoksulluğun sonucudur. Beceriksiz veya isteksiz hükümetlerin gereken kamu sağlığı önlemlerini alamamasındandır. Öte yandan Avustralya ve Yeni Zelanda'nın neredeyse Asya'nın hepsinden daha yüksek refah seviyesine sahip olması da rastlantı değildir. İngiltere'nin mahkumlarını, toplum dışına itilenleri gönderdiği bu topraklarda politik ve ekonomik gelişimi destekleyen kapsayıcı İngiliz kurumlarını temel alan yenilikçi ve çoğulcu bir düzen kurulmuştur. Tarihte daha geri gittiğimizde, şimdikininkin tersine tropiklerde olmalarına rağmen Kamboçya'da Angkor; Etiyopya'da Aksum; Güney Hindistan'da Vijayanagara, Pakistan'da İndus uygarlıklarının ılıman kuşaktan çok daha üstün durumda olduklarını görürüz. Ayrıca fakirliğin nedeni, toprakların tarıma elverişsiz oluşundan çok toprak sahipliği yapısının ve çiftçilere yönelik teşviklerinin sonucudur. Tarım toplumuna geçen, Ortaçağda teknolojik anlamda hareketli Orta Doğu'daki yoksulluk da coğrafya ile açıklanamaz. Neolitik Devrimin başını Mezopotamya çekse de, demir ilk kez Türkiye'de ergitilse de, ilk yerleşimler Irak'ta kurulmuş olsa da Orta Doğu halen yoksuldur. Bu toprakların kaderini çizen Osmanlı egemenliğinde geçirdiği zamandan miras kalan kurumsal yapıdır. Bu örnekler ekonomik başarının coğrafyayla süregelen bir bağı olmadığını kanıtlar. Coğrafi etkenler, Japonya ve Çin gibi birçok ülkenin niye uzun süren durgun dönemlerden sonra atağa geçtiğini de açıklayamaz.

Zenginliği kültürle ilişkilendiren hipotez, Batı Avrupa'nın modern sanayi toplumuna dönüşmesinin özünde Reform ve Protestan ahlakının olduğunu ileri süren Alman sosyolog Max Weber'in teorisine dayanır. İlk sanayileşen ülkelerin İngiltere ve Hollanda

olması bu teoriyi desteklese de hemen arkalarından çoğunluğu Katolik olan Fransa'nın kalkınması din ile ekonomik başarının ilişkisinin zayıf olduğunu gösterir. Ayrıca Protestan ahlakının ya da Hristiyanlık dininin son zamanlarda Doğu Asya'nın yakaladığı başarıyla hiç ilgisi yoktur. Artık yalnızca din değil, başka inançlar, etik değerler de göz önüne alındığı için kültür teorisi, değiştirilmesi zor olabilen ve kurumsal farklılıkları destekleyen sosyal kuralların önemli olduğunun anlaşılması açısından yararlı olabilir. Yine de dünyadaki eşitsizliği açıklamaya yetmediği gibi düzenin işleyişini kavramamıza da pek yardım etmez. Bir ara Çin kültürü ve Konfüçyüs öğretilerinin ekonomik gelişmeye müsait olmadığını düşünenler vardı mesela. Şimdiyse Çinli çalışma ahlakı Çin, Hong Kong ve Singapur'daki büyümenin motoru olarak gösterilmekte. Ya da Afrikalıların çalışma ahlakından yoksun; Latin Amerikalıların (çıkamaz ayın son çarşambası) *mañana* zihniyetine sahip oldukları için asla fakirlikten kurtulamayacaklarını zannedenler bile var. Kültür teorisini savunanlar, Orta Doğu'yu örnek vererek İslam ülkelerinin gelişemediklerini iddia eder. Suriye ve Mısır gibi ülkeler fakirdir ama petrol zengini Arabistan veya Kuveyt de modern ekonomiler geliştiremedi. Eskiden Osmanlı himayesinde olması Orta Doğu'nun gelişimini olumsuz etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu çöktükten sonra İngiliz ve Fransız egemenliğine girince gelişimi yine engellenmiştir. Orta Doğu ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da sömürge zihniyetinde devam etmiş, hiyerarşik ve otoriter siyasi rejimlerle yönetildiğinden ekonomik başarıyı sağlayabilecek kurumlar oluşturamamıştır. Demek ki Orta Doğu'nun ekonomik çizgisinin belirlenmesinde kültürel etkenlerden çok tarihsel olayların rolü var.

Başka bir deyişle sınırlar arasındaki kültürel farklar refah farkını yaratan sebep olmaktan öte farklı yönetimlerin, farklı kurumların dolayısıyla farklı teşviklerin sonuçlarıdır. Çok vurgulandığı halde kültürel öğeler yani din, ulusal kimlik, etnik köken ya da ahlaki değerler, gidişatın neden basmakalıp devam ettiğini anlamamızda o kadar önemli değil aslında. İnsanların birbirine güvenmesi ya da işbirliği yapabilmesi de çok önemli. Fakat bu ortam tek başına oluşamaz kurumlar sayesinde ortaya çıkar.

Ekonomistler arasında ve Batılı siyaset çevrelerinde epeyce popüler olan **cahillik** hipotezi ise liderlerinin fakir ülkeleri zenginleştirmeyi bilmediğini ileri sürer. Temeli klasik refah ekonomisi kuramına dayanır. Ekonomik açıdan kaynakların toplumsal olarak talep edilen şekilde paylaşımını sağlayan bazı koşullar vardır. Piyasa ekonomisi, birey ve şirketlere istedikleri ürünü veya hizmeti serbestçe üretme, satma ve tüketme imkanı sağlar. Bu koşullar oluşmadığında piyasa aksar ve bu aksaklıklar giderilmedikçe ülkelerin fakirleşme olasılığı artar. Cahillik hipotezi, fakir ülkelerin yanlış politikalar ve hatalı ekonomik tavsiyeler nedeniyle piyasadaki yetersizlikleri düzeltemediklerini varsayar. Fakirlik sorununa çözüm olarak önerisiyse liderlerin bilgilenip aydınlanarak durumu kurtarabileceğidir. Fakat liderler yanlışlıkla veya cehaletten hata yapmaz zaten, kasıtlı olarak hata yapar. Sonuçlarını tahmin etmeden feci politikalar uygulayarak ülkelerini

yoksulluğa sürükleyen siyasi liderler de var, elbet. Ancak cahillik mevcut durumu açıklamaya yetmez. Üstelik bu teori ne refahın kökenlerini ne de düzenin işleyişini açıklamaz. Kendilerini yoksulluğa mahkum eden kalıplaşmış kurumlardan kurtulup ekonomik büyüme yoluna girmeyi beceren ülkelerdeki değişim, liderleri bir anda aydınlandığı için ya da artık kendi menfaatlerini daha az düşündükleri için olmaz. Ekonomik gelişmeyi politikalar ve bunların altındaki kurumlar belirler. Fakir ülkeler fakirdir çünkü güç sahipleri yoksulluk yaratan seçimler yapar. En iyisi ekonomi teorilerinin ve uzman tavsiyelerinin ötesine geçip kararların kimler tarafından nasıl ve niçin alındığını incelemektir. Bu da siyaseti ve siyasi süreçleri incelemek demektir. Çünkü ekonomik kalkınma bazı temel politik sorunların çözülmesine bağlıdır.

Zenginlik ve Yoksulluğu Anlamak

Dünyadaki yaşam standartları arasında büyük farklar var. En fakir Amerikalının bile belli bir geliri var. Sağlık ve kamu hizmetlerine ulaşabilmekte. Ekonomik ve politik olanakları Afrika, Güney Asya veya Orta Amerika'da yaşayan geniş kitlelere kıyasla daha iyi durumda. Fakat ABD ile Meksika veya Kore'nin kuzeyi ile güneyi arasındaki zıtlıklar yakın zamanda ortaya çıktı. 500 yıl önce Aztek devletinin bulunduğu Meksika, kuzeydeki toplumlardan çok daha zengindi. ABD, 19. asırda Meksika'yı solladı. Kore'nin iki tarafı ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölünmeden önce sosyal, kültürel ve ekonomik olarak birbirinden hiç de farklı değildi. Aynı şekilde etrafımızda gözlemlediğimiz ekonomik farklar son iki asırda meydana geldi. Peki böyle olmak zorunda mıydı? Bu süreçte Batı Avrupa, ABD ve Japonya'nın Sahra-altı Afrika, Latin Amerika ve Çin'den çok daha zengin oluşunu belirleyen nedenler tarihsel, coğrafi, kültürel veya etnik mi? Endüstri Devriminin 18.yy İngilteresinde başlaması, ardından Batı Avrupa ve sömürgelerine yani Amerika ve Avustralya'ya yayılışı kaçınılmaz mıydı? 1688'de İngiltere'de meydana gelen Muhteşem Devrim ve Sanayi Devriminin Peru'da gerçekleşmesi ve Peru'nun Avrupa'yı sömürgeleştirip beyazları köleleştirmesi mümkün olabilir miydi? Yoksa bu yalnızca tarihsel bir bilim kurgu mu sayılır? Buna cevap verebilmek ve nedenlerini anlayabilmek için niye bazı ülkelerin zengin bazılarının fakir ve başarısız olduğuna dair bir teoriye ihtiyaç var. Hem refahı yaratan hem de engelleyen etkenlerin tarihsel kökenleriyle birlikte açıklanması gerek.

Dünyanın farklı yerlerinin nasıl olup da birbirinden bu denli farklı kurumlar oluşturduğunu açıklığa kavuşturmak amacıyla kitabın yazarları, politik ve ekonomik kurumların birbirleriyle nasıl etkileşerek zenginlik veya yoksulluğa neden olduğunu araştırmıştır. Neolitik Devrimden bu yana dünya üzerindeki ekonomik ve politik gelişmeyi ele alarak kurumların kapsayıcı mı dışlayıcı mı olduğuna ve neden dünyanın bazı yerlerinde geliştiğine odaklanırlar. Öne sürdükleri teorinin özünde kapsayıcı ekonomik ve politik kurumlar ile refah arasındaki bağlantı yer alır. Mülkiyet haklarını

güçlendiren, eşit şartlar sağlayan, yeni teknolojilere yatırımı ve becerileri özendiren kapsayıcı ekonomik kurumlar, ekonomik büyüme yaratmaya elverişlidir. Oysa dışlayıcı ekonomik kurumlar, çoğunluğun sahip olduğu kaynakların belirli kişi veya küçük gruplar tarafından sömürülmesine dayanır. Bu kurumlar mülkiyet haklarını korumaktan ve ekonomik faaliyeti özendirmekten acizdir.

Kapsayıcı ekonomik kurumlar, kapsayıcı politik kurumlarca desteklenir ve bunlar birbirlerini desteklerler. Kapsayıcı politik kurumlar da siyasi gücü çoğulcu bir yaklaşımla topluma geniş biçimde dağıtır. Kanun ve düzenin sağlanması, mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve kapsayıcı piyasa ekonomisi adına belli oranda siyasi merkezileşme sağlama gücüne sahiptir. Benzer şekilde dışlayıcı ekonomik kurumlar da dışlayıcı politik kurumlarla ilintilidir. Siyasi gücü elinde tutan küçük bir grubun ekonomik kurumları ve kaynakları kendi çıkarına kullandığı düzeni devam ettirebilmesini sağlayan dışlayıcı politik kurumlardır. Bu, dışlayıcı ekonomik ve politik kurumların ekonomik büyümeye tamamen aykırı olduğu anlamına gelmez. Elbette elit kesim büyümeyi teşvik eder ki kaynakları daha çok sömürebilsin. Bir nebze siyasi merkezileşme sağlamış olan kurumlar bir miktar ekonomik büyüme de yaratabilir. Ancak dışlayıcı kurumların yönetimindeki büyüme ve gelişme asla sürdürülebilir olamaz. Çünkü sürdürülebilir ekonomik büyüme inovasyon gerektirir. İnovasyon da ekonomik alanda eskinin yerine yeniyi koyan ve siyasetteki yerleşik güç ilişkilerinin istikrarını bozan 'yaratıcı yıkım'dan ayrıştırılamaz. Dışlayıcı kurumlara hakim olan elit kesim, yaratıcı yıkımdan korktuğu için buna direnecek ve böylesi bir yönetim altında herhangi bir gelişme kısa ömürlü olacaktır. Ayrıca dışlayıcı kurumlara hakim olanların toplumun zararına kendilerine büyük çıkar sağlaması, siyasi güce sahip olma isteğini de beraberinde getirdiğinden iktidar kavgaları bitmek bilmez. Sonuçta bu tip kurumların yönetimindeki toplumlar siyasi istikrarsızlığa sürüklenir. Dolayısıyla ekonomik ilerleme de durur.

İşin kötü tarafı, dışlayıcı ekonomik ve politik kurumlar bir topluma bir kez yerleşti mi adeta bir kısır döngü oluşturur ve aynı düzen hükümetler değişse de ısrarla kendini tekrar eder. En tehlikelisi, Robert Michels'in oligarşinin tunç yasası olarak adlandırdığı kısır döngüdür. Tarih, eskinin yerine yeni bir zorba yönetim getiren başarısızlıkla sonuçlanmış devrimler ve radikal akım örnekleriyle doludur. Öte yandan kapsayıcı ekonomik ve politik kurumlarla özdeşleşen verimli bir döngü mevcuttur. Fakat her iki döngü de mutlak değildir. Tarih boyunca genel model dışlayıcı kurumlar olmasına karşın, günümüzde bazı ülkeler kalıpları kırıp kapsayıcı kurumlara geçiş yapmayı becerebilmiştir. Bu geçişler tarihseldir ancak tarihsel olarak önceden belirlendiği söylenemez. Fakat sonuçları koşullara bağlıdır.

Tarihsel Kökenler

Günümüzün zengin ülkeleri, 19.yyda başlayan sanayileşme ve teknolojik değişim sürecine katılanlar; fakirleri de katılmayanlardır. Geniş çaplı ekonomik değişimin şartı olan büyük kurumsal değişiklikler, mevcut kurumlarla 'kritik kavşaklar' arasındaki etkileşimin sonucunda ortaya çıkar. Kritik kavşaklar, bir veya birçok toplumda mevcut siyasi ve ekonomik dengeyi bozan büyük olaylardır. Örneğin 14. yy'da Avrupa nüfusunun yarısını yok eden Veba Salgını, Batı Avrupalılara muazzam kazanç getiren Atlantik ticaret yollarının açılması, dünya çapında ekonomilerin yapısını değiştirme potansiyeli sunan Sanayi Devrimi insanlık için kritik kavşaklardır. Böyle kritik zamanlarda birbirine çok benzeyen toplumlar bile sırf aralarındaki küçük farklar nedeniyle kurumsal olarak farklı yollara sapabilir. Veba, serflik kurumunun Batı Avrupa'da ortadan kalkmasına Doğu Avrupa'da ise güçlenmesine neden oldu. Sanayi Devrimi ile İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, gibi Batı Avrupa ülkeleri kalkınırken Rusya, Osmanlı ve Avusturya Macaristan İmparatorlukları ekonomik olarak geriledi ama mutlak monarşileri I. Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Kritik kavşaklar tarihsel dönüm noktalarıdır. Kısır ve verimli döngülerin gösterdiği gibi tarihsel olarak şekillenen kurumsal farklılıkların yapısını anlamak için de tarihsel süreci incelemek gerekir. Ancak bu tarihsel veya başka türlü bir nedensellik anlamına gelmez. Örneğin Peru, coğrafi veya kültürel nedenlerden ötürü değil kurumları yüzünden Batı Avrupa veya ABD'den bu kadar fakirdir. Bunun nedenleri anlamak için Peru'da tarih boyunca kurumların gelişimine bakarsak İnk İmparatorluğu zamanında çok zengin, 500 yıl öncesinin koşullarına göre teknolojik olarak gelişmiş, Kuzey Amerika'daki seyrek kabilelere kıyasla siyasi açıdan merkezileşmiş bir yapı görürüz. Esas dönüm noktası bu toprakların sömürgeleştirilme şeklidir. Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesinden çok farklı biçimde gerçekleşmiştir. İspanyol istilacılar Peru'da hazır buldukları İnkaların merkezileşmiş devlet yapısıyla kurumlarını sömürmeye devam ettiler. Kuzey Amerika'da ise yerleşimin çok seyrek olması bambaşka bir sürece yol açtı. Dışlayıcı kurumları nedeniyle İnkalarda siyasi devrim ihtimali çok düşüktü ama İspanyol istilacılara direnebilseler ya da tehditler karşısında kurumsal yapılarını yenileyebilselerdi her şey çok farklı olabilirdi.

Dünyayı İnkalar ya da Çinliler değil, Avrupalıların kolonileştireceği de tarihsel olarak kaçınılmaz değildi. 15.yy Avrupasının o hale gelinceye kadar geçirdiği kurumsal değişimlere bağlı olarak saptığı yollarla geçtiği kritik kavşakların sonucudur. Bunu İngiltere'nin yaşadığı kurumsal sapma süreci ve Atlantik ticaretinin başlaması mümkün kılmıştır. İngiltere'nin avantajı, ticarete kafası çalışan çiftçiler ile tüccar ve sanayicilerin gelişmesine uygun zemin hazırlayan Manchester, Liverpool gibi bağımsız şehir merkezleri olmuştur. Vatandaşlar giderek daha çok haklarını aramaya başlamış, çeşitli kampanyalar düzenleyerek farklı ekonomik kurumlar talep edip politik atılımlarla seslerini kraliyete duyurmayı becermişlerdir. Ayrıca Avrupa'da kapsayıcı kurumların

gelişmesine Roma'nın çöküşü yol açmıştır. Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra kurulan krallıkların yapısı Roma hukuku ve kurumlarından etkilenmiştir. Feodal düzene dönüşecek merkezi dağılmış siyasi ortamı ve derebeylikleri yaratan da Roma'nın çöküşüdür. Daha geri gidersek Eski Roma'da ekonomik canlılığı sağlayan cumhuriyet kurumları, Sezar'ın darbesiyle İmparatorluğa dönüşecek bir devletin yapılanmasına imkan vermiştir. Ancak bu göreceli kapsayıcı kurumlar imparatorluk yönetiminde daha dışlayıcı kurumlara dönüşmüş ve böylece ekonomik gerileme kaçınılmaz olmuştur. Benzer biçimde Venediklilerin zenginliği de kapsayıcı kurumları sayesinde oluşmuş ancak şehir devletinin refahını oluşturan bu kurumlar elit kesimin çabalarıyla piyasaya yeni girmek isteyenleri yasaklayan bir biçime bürününce duraklama ve gerileme başlamış, sonunda bir zamanların görkemli şehri adeta bir müzeye dönüşmüştür.

Tarihsel dönüm noktaları olmasa Batı Avrupa atağa kalkıp dünyayı fethedemezdi. Mesela işgücünün azalmasına sebep olup köylüleri başkaldırmaya iterek feodal düzeni temelden sarsan, dolayısıyla kraliyetlerin gücünü zayıflatan Veba Salgını olmasaydı ya da Avrupalı monarşiler Çinli Ming Hanedanı gibi denizaşırı ticareti tehdit görüp engellemeye çalışmış olsaydı çok başka bir dünyada yaşıyor olurduk.

Nasıl ki Roma yıkıldıktan sonra kapsayıcı kurumlara ilk yönelenin İngiltere olacağı ya da 1970'lerde Çin'in Kültürel Devrim'den sonra ekonomik kurumlarında radikal değişime gidip hızlı bir büyüme yakalayacağı tahmin edilemezdi; 500 yıl sonra gidişatın nasıl olacağı da kesin olarak öngörülemmez. Yine de önümüzdeki onyıllarda ekonomik büyümeyi yakalaması muhtemel toplum tiplerine yönelik bir kanıya varabiliriz. Öncelikle kısır ve verimli döngülerin inatçı ve uyuşuk bir yapıya sahip olduğunu söylemek lazım. 50-100 sene sonra ABD ve Batı Avrupa kapsayıcı ekonomik ve politik kurumlarına dayanarak Sahra-altı Afrika, Orta Doğu, Orta Amerika veya Güneydoğu Asya'dan daha zengin olacaklarına şüphe yok. Bununla birlikte önümüzdeki asırda büyük kurumsal değişiklikler olacağı ve bazı ülkelerin kalıbını kırıp zenginleşeceği de kesin. Somali ve Afganistan gibi hiçbir şekilde siyasi merkezileşme sağlayamamış veya Haiti gibi devleti çökmüş ülkelerin dışlayıcı kurumlar altında gelişebilmesi ya da kapsayıcı kurumlara geçişe yönelmesi pek mümkün değil. Buna karşılık yakın dönemde büyüme olasılığı yüksek olanlar, muhtemelen dışlayıcı kurumlara sahip olmalarına rağmen bir miktar olsun siyasi merkezileşme sağlamış olanlar olacak. Afrika'da Burundi, Etiyopya, Ruanda ve Tanzanya; Latin Amerika'da ise merkezileşmenin yanında çoğulculuğun da gelişmeye başladığı ülkeler Brezilya, Şili ve Meksika. Mesela Kolombiya'nın sürekli bir büyüme yakalaması pek olası değil. Aslına bakılırsa çok ülkenin hali belirsiz. Mesela Küba mevcut kurumlarını muhafaza edebilir veya kapsayıcı kurumlara geçerek ekonomik bir dönüşüm geçirebilir. Asya'da Myanmar için de bu geçerli.

Bu yaklaşım kurumların nasıl değişeceğine ve sonuçlarının ne olacağına dair kapsamlı düşünmemizi sağlasa da küçük farklar ve koşullara bağlı durumlar nedeniyle kesin bir

tahmin yürütmek zor. Üstelik politikalara dair tavsiyelerde bulunurken çok daha dikkatli olmak lazım. Kritik kavşakların etkileri mevcut kurumlarına ne kadar bağlıysa farklı toplumların aynı politika uygulamasına nasıl tepki vereceği de yine mevcut kurumlarının yapısına bağlı. Tabii ki ülkelerin refaha yönelik adımları atabilmesi için dışlayıcı kurumlarını kapsayıcı kurumlara dönüştürmesi gerek. Fakat bunun kolay bir yolu olmadığı da belli. Öncelikle kısır döngü dediğimiz olgu, kurumları değiştirmeyi iyice zorlaştırır. Oligarşinin tunç yasasına bağlı olarak dışlayıcı kurumlar, adeta kılık değiştirerek kendi kendilerini yeniden yaratabilir. İşte bu yüzden Mısır'daki devrimle Mübarek rejiminin yıkılmasının ardından yerine illa ki daha demokratik ve kapsayıcı kurumlara geçileceğinin garantisi yok. Aksine eski kalıplar tekrarlayabilir ve ümit verici demokrasi hareketine rağmen ülke yine yoksul ve başarısız olmaya devam edebilir.

Tarihsel koşullara bağlı olarak kritik kavşakların ve kurumsal farkların birbirini nasıl etkileyeceğini bilemeyeceğimizden kapsayıcı kurumlara geçişi sağlayacak bir değişim yaratacak genel geçer bir formül de olamaz. Yine de kötü politikalar bu bilgiler ışığında ayırt edilebilir. Acemoğlu ve Robinson'un teorisinin yanlış hipotezlere ve eksik bilgilere dayanan siyasi tavsiyeleri analiz edecek bir bakış açısı sağladığı kesin. Örneğin Çin modeline bakıp otoriter gelişmeyi destekleyen siyasi tavsiyeleri ele alalım. Yüksek ticaret hacmi vs. ülkede hiçbir şekilde demokrasi adına bir gelişim sağlamış değil. Otoriter yönetim ve dışlayıcı kurumlar altındaki büyümenin fazla devam edemeyeceği gayet iyi anlaşıldığından, benzer tavsiyelerin yanlış yönlendirmeler olduğunu fark etmek artık daha kolay. Feci hatalardan kaçınmak aslında basit çözümler üretmekten daha önemli ve daha gerçekçi bir tutum. Irak örneğinde, modernleşme teorisine dayanarak ABD işgalinden sonra ülkede demokrasi ve sivil hakların gelişeceğini sananlar çok yanıldı. Irak kaos ve iç savaşa sürüklenince umutlar boşa çıktı. Demek ki ülkelerin büyüdükçe gelişip modernleşerek uygarlaşacağını demokratikleşeceğini öne süren modernleşme teorisi, başarısız ülkelerde görülen dışlayıcı kurumlarla ilgili sorunlarla nasıl başa çıkılacağına gelince hiçbir işe yaramaz. Zengin ülkeler genelde demokratik rejimlere ve kapsayıcı kurumlara sahip, sivil haklara ve insan haklarına saygılı olan ülkeler. Öte yandan birkaç asırdır kapsayıcı ekonomik ve politik kurumlar oluşturan ülkeler sürdürülebilir kalkınmayı yakalamışken son 60-100 yıldır hızla büyüyen otoriter rejimle yönetilen ülkelerde demokrasi namına bir şey bulmaya imkan yok. Bu da şaşırtıcı değil çünkü otoriter rejimlerde gerçekleşen büyüme dışlayıcı kurumlardan feragat etmek zorunda kalmaz. Kurumlara hakim olanlar bunu tehdit olarak değil rejimin destekçisi olarak görür. 1980'lerden beri Komünist Partinin yaptığı da budur. Aynı şekilde büyüme Gabon, Rusya, Suudi Arabistan ve Venezuela'da olduğu gibi ülkenin kaynaklarındaki değer artışıyla oluştuğunda bu otoriter rejimlerin kapsayıcı kurumlara geçme ihtimali çok düşüktür. Tarih de modernleşme teorisini desteklemeyen örneklerle dolu. Birçok zengin ülkenin baskıcı diktatörlüklere ve sömürücü, dışlayıcı kurumlara boyun eğdiği inkar edilemez bir gerçek. 20.yy başında sanayileşmiş ülkelerin başında gelmelerine ve halklarının iyi

eğitimi olmasına rağmen Almanya Nazi partisinin yükselişinden; Japonya ise askeri rejimden kurtulamadı. 19.yy başında İngiltere'den bile zengin olan Arjantin'de çoğulculuk ve demokrasi gelişemedi. Seçimle gelen iktidarlar bile doymak bilmez diktatörlere dönüştü. 21. asırda halen çekinmeden vatandaşın malına mülküne el koymaktalar.

Bu örnekler açıkça gösterir ki otoriter rejimler altındaki büyüme sınırlı kalır; demokrasiye yol açmaz; gelişme ancak kapsayıcı ekonomik kurumlar ve yaratıcı yıkımla desteklendikçe mümkün olur. Belli ki otoriter büyüme uzun vadede makbul ve geçerli olamaz. Dolayısıyla çözüm yolunun Latin Amerika, Asya, Afrika gibi ülkelere uluslararası kamuoyunca kalıp gibi sunulması çok yanlıştır. IMF gibi uluslararası kuruluşlar, fakir ülkelere bir dizi reform önerir. Bunlar, kamu sektörünün küçültülmesi, esnek döviz kurları gibi hedefleri olan makroekonomik istikrarın yanında özelleştirme, kamu hizmetlerinin etkinleştirilmesi gibi mikro-ekonomik hedeflere odaklanır. Hatta yolsuzluğa karşı önlemler üzerinde durarak devletin işleyişini düzeltmeye yönelik öneriler sunar. Bu reformlar kendi içinde mantıklı olabilir ama esasen Washington, Londra, Paris vb. merkezli uluslararası kuruluşlar, siyasi kurumlar ile politika oluşturmaya getirdikleri kısıtlamaların rolünü kavramakta beceriksizdir. Uluslararası kuruluşların zayıf ülkelerde ekonomik kalkınmayı planlama çabalarının başarısız olmasının nedeni, kötü politikalarla kurumların en başta nasıl ortaya çıktığına açıklama getirmeye kalkışmazlar. Önerilen politikalar ya kabul edilmez, ya uygulanmaz ya da sadece görünüşte uygulanır. Sorunun kökenine inilmedikçe refaha yönelik planlama ve düzenleme çabaları başarısız olmaya mahkumdur. Refahın arttırılmasına yönelik şu aralar çok moda olan bir yaklaşım da mikro düzeyde piyasa aksaklıklarının düzeltilmesiyle kalkınma sağlanacağını öngörür. Fakir ülkelerin sağlık ve eğitim sistemleri, piyasa düzenlemeleri başarısızlıklarla doludur. Fakat dışlayıcı kurumlarla yönetilen toplumlarda bu sistemlerin düzgün işlememesi tesadüf değil, daha derin sorunların göstergesidir. İyi niyetli tavsiyelere uygun davranması beklenen politikacılar ve bürokratlar da genelde sorunun parçasıdır. Sonuç olarak dışlayıcı kurumlar ve onları muhafaza eden politikalarla yüzleşmedikçe yani sorunların kökenine inmedikçe ülkelerin ne gelişmesi ne de zenginleşmesi mümkündür.

İngiltere Farkı

Sanayi Devrimi'nin, Muhteşem Devrim'den bir süre sonra İngiltere'de başlaması tesadüf değil. İngiltere imza kampanyalarından sonuç alınmaya çoktan başladı. İngiliz tarihi monarşi ile tebaası; güç için mücadele eden farklı gruplar ve soylularla vatandaşlar arasındaki çekişmelerle doludur. Genel sonuç ise 1215 tarihli Magna Carta'dan beri iktidar sahiplerini daha da güçlendirmek değil vatandaşların haklarını çoğaltmak olmuştur. 1688 sonrası anayasal rejimi şekillendirecek güçlü bir parlamento oluşabilmesi için geniş koalisyon şarttı. Bu sayede Parlamento içinde tek bir grubun aşırı güçlenip

gücünü suiistimal etmesini denetlenmek de mümkündü. Bu etkenler İngiltere’de çoğulculuk ve kapsayıcı kurumların oluşmasını belirledi.

17. asırda sürekliliği olan bir ekonomik büyümeyle atılım yapan İngiltere, dünyada kan dökülmeden gerçekleşen Muhteşem Devrim ile önemli bir istisnadır. Farklı grupların iktidar ve kurumları ele geçirme mücadelesi 1642-1651 arasında iç savaşa neden olmuştu. O dönemde İngiltere’de ne kölelik ne de serflik sistemi vardı ama insanların uğraşabileceği ekonomik faaliyetler kısıtlıydı. Hem ulusal hem de uluslararası ekonomi tekeller nedeniyle tıkanmıştı. Devlet, keyfi vergilendirmeler yapıp yasal sistemi manipüle ediyordu. Arazi alım satımı imkansız, yatırım yapmak riskliydi. Tüm bunları 1688’de meydana gelen Muhteşem Devrim değiştirdi. Uygarlık tarihinde daha önce görülmemiş derecede kapsayıcı bir ekonomi ve siyasete meydan veren bu devrimle oluşturulan kurumlar, sadece ekonomik teşvikleri değil, zenginlikten kimin faydalanacağını da derinden etkiledi. Yüzyıl öncesinde İspanya donanmasını yenerek denizlere hakim olmaya başlayan İngiltere’de Atlantik ticareti sayesinde zenginleşip cesaretlenen tüccar sınıfı kraliyete karşı diğer gruplarla birleşerek muazzam haklar elde etti. Muhteşem Devrim, kralın ve yönetici üst sınıfın gücünü sınırlayıp, ekonomik kurumları belirleme yetkisini Parlamento’ya aktardı. Aynı zamanda politik düzeni, devletin işleyişi üzerinde etkili olabilecek daha geniş bir toplum kitlesine açarak çoğulcu bir toplumun temelini atmış oldu. Siyasi merkezileşme sürecini hızlandıran bu gelişmelerin yarattığı kapsayıcı politik kurumlar ekonomik kurumları da kapsayıcı hale getirdi. Devlet yatırım, ticaret ve inovasyona yönelik teşvikler sağlayan kurumları kanunlaştırdı. Keyfi vergiler sona erdi, tekeller neredeyse ortadan kaldırıldı. Milli sanayi geliştirilirken ticari faaliyetler desteklendi. Hem ticari faaliyetin önündeki engeller kaldırıldı hem de İngiliz donanması, ticari çıkarları korumak için görevlendirildi. Mülkiyet hakları güvence altına alındı. Endüstriyel gelişimin vazgeçilmezi olan altyapı çalışmaları başladı. Yollar, kanallar ardından demiryolu döşendi. Tüm bu gelişmeler Sanayi Devrimine giden yolu açtı. Avrupa’da çağlar boyunca biriken bilginin üzerine temellenen teknolojik gelişmelere dayanan Sanayi Devrimi, bilimsel araştırma ve yetenekli insanların çabalarıyla gerçekleşti ve en önemlisi köklü bir değişim yarattı. Gücünü teknolojilerin geliştirilip uygulanması için kârlı fırsatlar yaratan kapsayıcı bir piyasadan alan Sanayi Devrimi başarısını eğitim ve becerilerin gelişmesine de borçluymuştu. İnsanlık tarihini değiştiren seri üretimin yolunu açan buhar makinesi, eğirme tezgahı gibi yeni buluşlara denizaşırı koloniler ve plantasyonlar dahil Birleşik Krallık topraklarının her yerinde rağbet edilmesi gelişmeyi hızlandırdı. James Watt gibi dâhi girişimcilerin Parlamento’yu etkileyebildiği kapsayıcı bir siyasi sistem oluştu. Bu düzenin oluşturduğu ekonomik kurumların kapsayıcılığı sayesinde teknolojik gelişme, iş kurma ve yatırım yapma, bilgi ve becerilerin etkin kullanımı mümkün hale geldi. Peş peşe atılan radikal adımlar ilerlemenin itici gücü oldu. Britanya adasında başlayan değişim denizaşırı kolonileri dahil tüm Birleşik Krallık topraklarına yayılmaya başladı ve tüm Avrupa’yı etkiledi.

İspanya ile İngiltere arasındaki farkı belirleyen de mutlakiyetin mülkiyet hakları ve ekonomik kurumlar üzerindeki olumsuz etkisi olmuştur. İspanya kolonilerini sömürerek hazinesini doldururken İngiltere tüccar sınıfını zenginleştirmiştir. Dolayısıyla İngiltere'deki ekonomik hareketliliği başlatan ve saltçılık karşıtı politik koalisyonun başını çeken de bu tüccarlar olmuştur. İspanya'da serbest ticaret gelişmemiş dolayısıyla saray ve etrafındaki soylular dışında kimse bu zenginlikten nasibini alamamıştır. Tahmin edilebileceği gibi, bu dışlayıcı ve sömürücü kurumların sonucu ekonomik gerileme olmuş ve halk fakirleşmiştir.

Sanayi Devrimi'nin ardından bazı ülkeler vatandaşlarını yeni teknolojilere teşvik ederek hızla geliştirdi, bazıları ise bunu beceremedi veya yerinde saymayı seçti. Değişimden, yaratıcı yıkımdan korkan hükümdarlar sanayileşmeyi getirecek teknolojilerin yayılmasına bilinçli olarak engel oldu.

Büyük Fark Yaratan Küçük Farklılıklar

Sanayi Devrimi döneminde İngiltere gibi bazı ülkeler ticaret, sanayileşme ve girişimciliği etkin biçimde destekleyip geliştirirken Çin, Osmanlı gibi mutlakiyetle yönetilen bazı devletler, sanayinin gelişmesini engelledikleri veya yayılması için kollarını kıpırdatmadıkları için geri kaldılar. Politik ve ekonomik kurumlar teknolojik buluşlara gösterilen tepkiyi de belirlemesi farklı ülkelerde farklı sonuçlar doğurdu. Neden İngiltere'de gerçekleşen ekonomik değişim Osmanlı'da olmadı? Çünkü Osmanlı'nın saltçı, dışlayıcı politik kurumlarıyla dışlayıcı ekonomik kurumları arasındaki ilişki buna izin vermedi. Her ne kadar kurumları çoğulcu ve kapsayıcı olmasa da Osmanlı, matbaa gibi bir buluşu yasaklayacak kadar merkezileşmiş bir devletti. 1445'te Almanya'da Gutenberg matbaayı icat ettiğinden beri her şey değişmeye başlamıştı ama önce 1485'te Sultan II.Beyazıt tarafından yasaklandı. 1515'te ise bu yasak Yavuz Sultan Selim tarafından pekiştirildi. Matbaa aleyhtarlığı okuryazarlık, eğitim ve ekonomik başarı açısından feci sonuçlara yol açtı. 1800'lerde nüfusun sadece %2-3'ü okuryazardı. İngiltere'de ise erkeklerin %60'ı, kadınlarınsa %40'ı okuma yazma biliyordu. Hollanda ve Almanya'da ise bu oranlar daha fazlaydı. Osmanlı bu dönemde en düşük eğitim seviyesiyle Avrupa'nın çok gerisinde kaldı. Osmanlı'da ilk matbaaya izin verilmesi 1727'yi buldu. III. Ahmet matbaa kurması için İbrahim Müteferrika'ya izin verdi ama basılan her şeyin yayınlanabilmesi için kadınlardan oluşan dini bir kurulun onayından geçmesi gerekiyordu. Bu yüzden Müteferrika matbaasını çalıştırdığı 14 yıl boyunca sadece 17 kitap basabildi. Türkiye'nin dışında kalan Osmanlı topraklarında ise matbaacılık daha da geri kaldı. Mesela matbaanın Mısır'a ulaşması Napolyon'un başarısız işgal denemesi sırasında oldu.

Osmanlı kurumlarının yapısı göz önüne alındığında padişahların matbaaya karşı çıkması anlaşılabilir. Çünkü kitaplar fikirlerin yayılmasını sağlar, dolayısıyla halkın kontrol edilmesini zorlaştırır. Bu fikirler ekonomik büyümeyi arttıracak değerli araçlar olabilir

ama aynı zamanda politik ve sosyal statükoyu bozacak bölücü nitelikte de olabilir. Her şekilde bilginin elit kesim tarafından kontrol edildiği mevcut düzeni tehdit ederler. Osmanlı sultanları ve din adamları değişimden ve bunun sonucunda ortaya çıkacak 'yaratıcı yıkım'dan korktuğundan buldukları çözüm, yenilikleri yasaklamak olmuştur. Değişimden, sanayileşmeden korkup treni kaçırان yalnızca Osmanlı değildi. Rusya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarında da hükümdarlar yeni teknolojileri, demiryolu gibi altyapı yatırımlarını kasıtlı olarak engellemiştir. Doğu Avrupa'da süregelen serflik sisteminin değişmesini istemeyen soylular her şeyi olduğu gibi muhafaza etmeyi yeğlemiştir. İşgücü pazarının oluşmasını önleyen ve taşra nüfusunu ekonomik teşvik ve inisiyatiflerden yoksun bırakan serflik sisteminin yanında soyluların tekelleştirdiği ticaret ve loncaların kontrolündeki şehir ekonomisi düzenin devamını sağlamıştır.

Mutlakiyet ile yönetilen ama siyasi merkezileşmesi yetersiz olan ülkelerde ise durum daha kötü olmuştur. Atlantik ticareti, köleliğin yayılmasına neden olarak Afrika ülkelerinin bugünkü haline dönüşmesini de etkilemiştir. Avrupalılar silah ve mühimmat karşılığında köle satın aldığından kabileler arasındaki savaşlar körüklenmiştir. Bir başka deyişle Afrika'daki geri kalmışlık insan eliyle yaratılmıştır. Köle ticareti 1807'den sonra büyük oranda sona erdi ama kölelik kurumu o kadar derine yerleşmişti ki ne köleleştirme ne de kölelik bitmedi. Sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla gelirleri artan Avrupalı ve Kuzey Amerikalıların tropik ürünlere talebi artınca bu kez de 'yasal ticaret' adı altında insanlar plantasyonlarda zorla çalıştırılmaya başladı. Afrika'nın gidişatını değiştirmesi için pek şansı kalmamıştı artık. Sömürgeciliğin ve köle ticaretinin başlattığı siyasi süreçlerin feci sonuçları halen sıkıntı ve insanlık dramı yaratmaya devam etmekte.

Son yıllarda büyük gelişme gösteren demokratik Afrika ülkesi Botsvana'nın başarısı ise bağımsızlık sonrası kapsayıcı politik ve ekonomik kurumlar oluşturmaya bağlıdır. Geleneksel kurumlarının çoğulcu oluşu bunu çabuklaştırmıştır. İç savaş ya da askeri müdahale geçirmemiştir. Sömürge dönemini atlatan kurumları doğal kaynakların yönetiminde de başarılıdır. Yasalarına göre yeraltı madenlerinin her hakkı ulusa aittir. Bu yasayı elmas madenlerinin keşfinden önce çıkararak diğer Afrika ülkelerine önemli bir fark atmış oldu. Sierra Leone'de, Sahra-altında süregelen iç savaşlarda elmas madenlerinin kontrolünü ele geçirmek için kan dökülürken Botsvana liderleri bu kazancı, küçük bir grubu zenginleştirmek yerine tüm ulusa faydalı olacak şekilde eğitim, altyapı gibi kamu hizmetlerinde kullandılar. Bağımsızlık sonrası diktatör bir rejim kurmaya çalışmadılar. Dünya çapında kötülüğüyle nam salmış Mugabe'nin tersine demokratik seçimler yapıp dürüstçe çalıştılar. Kapsayıcı kurumlar siyasi istikrar getirip ekonomi de düzelince kimsenin hükümeti devirmek, devleti ele geçirmek filan gibi bir derdi olmadı. Çünkü kalıpların kırılması için baskıcı otoriter politik döngüden kurtulmak, hukukun üstünlüğüne saygı duymak gerekir. Botsvana işte bunu başardığı için kalıbını kırıp öne çıkabildi.

Son 500 yılda Latin Amerika'yı nasıl İspanyol sömürgeciliği şekillendirdiyse Orta Doğu'nun kurumlarını da Osmanlı şekillendirmiştir. Mutlakiyet ile yönetilen Osmanlı devletinin kurumları da bir hayli dışlayıcıydı. Toprak mülkiyeti devlete aitti. Devletin gelir sağladığı ana kaynaklar tarımsal üretim, vergiler ve savaş ganimetleriydi. Yine de devlet, Orta Doğu'ya Anadolu'ya hükmettiği gibi hükmetmiyordu. Arap yarımadasında Bedeviler ile başı dertteydi. Asayiş sağlamaya bir yana vergi toplayacak idari yapıya bile sahip değildi. Kanunsuzluk ve haydutluk diz boyuydu. Mesela Filistin'de insanlar verimli tarlalarını bırakıp haydutlardan korunmak için dağlık bölgeye taşındı. Dışlayıcı ekonomik kurumlar şehirlerde de iş başındaydı. Ticaret devlet kontrolündeydi. Meslek kolları loncalar ve tekellerin elindeydi. Dolayısıyla Sanayi Devrimi sırasında Orta Doğu'nun kurumları dışlayıcıydı ve bu yüzden bölge ekonomik açıdan gelişemedi.

1840'lara gelindiğinde Osmanlı reformlarla kurumlarını yeniden yapılandırmaya çalışıyordu. Ancak reform çabaları, statükocuların 'yaratıcı yıkım' korkusu ile elit kesimin ekonomik veya siyasi güçlerini kaybetmekten korkmaları nedeniyle engellendi. Osmanlı sömürgeciliğinin ardından 1918'de Avrupa sömürmesine giren Orta Doğu, aynı kurumsal yapıyla idare edildi. Bağımsızlığını kazandığında ise değişen tek şey, bu kurumların başına yerli elitlerin geçmesi oldu. Ürdün Krallığı gibi bazılarında üst tabaka doğrudan Avrupalı sömürgecilerin yarattığı seçkinlerdi. Ortaçağda ekonomik açıdan dünyadaki zengin yerlerden olmasına rağmen kurumsal farklılıklar nedeniyle günümüzde Ortadoğuluların çoğunluğu yoksulluk çekmektedir.

DİP DİBE AMA BAMBAŞKA

Güney Kore ve Kuzey Kore veya Haiti ve Dominik Cumhuriyeti gibi dünya üzerinde coğrafi olarak yan yana olup da politik, ekonomik ve sosyal açıdan birbirinden o denli farklı birçok yer var. Ülkeleri, bölgeleri, doğu ile batıyı; güneyle kuzeyi ayıran sınırlar insanların yaşam koşullarını, sahip oldukları olanakları da belirler. Kurumların farklı oluşu sınırın iki yanına apayrı hayatlar sunarak ekonomik refah açısından kıyaslanamayacak bir fark yaratır. Mesela ABD'nin Arizona eyaletinin Nogales kasabası ile Meksika tarafındaki Sonora eyaletine bağlı Nogales dip dibe olmalarına rağmen tamamen farklı yaşam standartlarına sahip. Kasabanın kuzey tarafında yaşayanlar ABD vatandaşı oldukları için altyapıdan, eğitim ve sağlık hizmetlerine kadar tüm sosyal imkanlara erişebilir durumda. Kuzey Nogalesliler demokratik hak ve özgürlüklerin tadını çıkarırken, Güney Nogales kanun ve düzenden yoksun, halkın çoğu can derdinde. Yollar bozuk, gençler işsiz, suç oranı yüksek. İş kurmak hem riskli hem de yalakaçlık yapmadan ruhsat çıkarmak çok zor. Meksika'nın gönençli bir bölgesi olmasına karşın hane başına düşen ortalama gelir, Nogales, Arizona'daki ortalama gelirin sadece üçte biri. Çoğunluk lise mezunu bile değil; ömürleri de kuzey komşularından çok daha kısa. Kuzeydekiler oylarıyla yöneticilerini

seçip politikalarını beğenmediklerinde değiştirebilirken güney tarafında politikacıların yolsuzlukları ve beceriksizlikleri olmadan gün geçmiyor.

Aslen aynı şehir olan ama sınırla ayrılmış bu iki yakayı bu kadar farklı kılan ne coğrafya ne iklim, ne de etnik kökenler. Aynı kültürü paylaşan insanların yaşadığı bir yer ama farklı ülkelerin sınırlarına dahiller. Kuzeydekiler ABD'nin ekonomik kurumlarından faydalanarak mesleklerini özgürce seçebiliyor; okula gidip beceri kazanabiliyor; işverenlerini en iyi teknolojiye yatırım yapmaya teşvik edip maaşlarına zam alabiliyorlar. Aynı zamanda temsilcilerini seçip demokratik sürece dahil olmalarını sağlayan politik kurumlara da erişebilir durumdadır. Dolayısıyla politikacılar da vatandaşların talep ettiği hizmetleri sunuyor. Güneydekiler ise o kadar şanslı değil çünkü Meksika kurumlarının yarattığı bambaşka bir dünyada yaşıyorlar.

Peki ABD kurumları bunca olanak sağlarken, Meksika'da ya da daha doğrusu Latin Amerika'nın geri kalanındaki kurumların neyi eksiktir acaba? Bu sorunun cevabı için erken sömürgeci dönemde farklı biçimlerde ortaya çıkan toplumlara bakmak gerekir. O zaman meydana gelen kurumsal ayrılığın sonuçları günümüze dek süregelmiştir. Bu ayrılığı anlamak içinse Kuzey Amerika ve Güney Amerika'da Avrupa kolonilerinin kuruluşuna bakmak lazım.

Batı sömürgeciliğinin mantığında Yeni Dünya'nın zenginliklerini, değerli madenlerini yağmalamak yatıyordu. 1500'lerin başında Amerika kıtasında yayılmaya başlayan İspanya, bir asır sonra Güney Amerika'nın orta, batı ve güneyini fethetmişti. Portekiz de Brezilya ve doğusuna sahip çıkmıştı. Muhalif yerli toplumlara boyun eğdirmek isteyen İspanya'nın sömürgeleştirme taktiği, önce liderlerini ele geçirip mal varlıklarına el konması, yerlilerin zorla çalıştırılarak gıda ve haraç vermeye mecbur edilmesi idi. Sonraki aşamada İspanyol istilacılar, yeni seçkin sınıf olarak yerli toplumun tepesine çıkıp vergi, haraç ve zorla çalıştırma gibi mevcut düzenlerin kontrolünü ele geçiriyorlardı. Ardından en değerli kaynak olan yerli nüfus, *encomienda* denen kurum bünyesinde yerlileri Hristiyanlaştırmakla görevli İspanyol seçkinleri arasında bölüştürülüp dinlenmeksizin çalıştırılıyordu. Sömürgeciler elbette istila ettikleri toprakları kendileri işleyecek değildi. Amaç yerlilerin sırtından geçinip tarım ve maden ürünleri ticaretinden sonsuz kâr etmektir. Meksika'nın istilasında Cortes tarafından kusursuz biçimde uygulanan ve büyük ölçüde etkili olan bu strateji, İspanyol İmparatorluğu'nun her köşesinde benimsendi. O dönemde yazılmış İspanya boyunduruğunun barbarlığını eleştiren kayıtlarda yerli insanlara genç yaşlı, kadın erkek ayırmadan köle muamelesi yapıldığı açıkça anlatılır.

Öncelikle tapınakları süsleyen altınları eritip külçe külçe İspanya'ya taşıdıktan sonra işgücü ve hammadde sömürsünü devam ettirmek için kurumlar ağı oluşturan İspanyollar, hali hazırda buldukları yerli sistemlerden de yararlandı. İnkalarda halkın tapınaklar, soylular ve ordunun gıda ihtiyacını karşıladığı ve karşılığında elit kesimin güvenliği sağlayıp kıtlık yardımı yaptığı *mita* sistemi vardı, örneğin. Bunu çıkarlarına göre

uyarlayan İspanyollar, *encomienda* gibi kendi sistemleriyle birleştirerek tarihin en eziyetli ve en geniş kapsamlı zorla çalıştırma sistemini oluşturdu. Yerli nüfusun dağıtılarak dağlıklara sürülmesi, topraklarının ellerinden alınması, yaşam standartlarının temel ihtiyaç düzeyine indirilip artan gelirin İspanyollara aktarılması gibi ayakları olan, insanları emek pazarına girmeye zorlayan, İspanyol toprak sahiplerinin lehine yevmiyelerin azaltılmasına yönelik bir düzen kuruldu. Bugünkü Peru'nun ortasından başlayıp Boliviya'yı kapsayan bir alana yayılan bölgede tarlaları ya da madenleri işleyecek dağınık yerleşimler kuruldu. Aşırı vergilendirme, yüksek fiyatlandırma, düşük emek bedelleri yüzünden yerli halk fakirleştikçe fakirleşti. Bölgede halen görülen yoksulluk da o zamanlardan mirastır. O dönemde oluşturulan benzer kurumlar ve sosyal yapılar, İspanyol hazinesini doldurup istilacılara yüklü servet kazandırdı kazandırmasına ama aynı zamanda Latin Amerika'nın ekonomik potansiyelinin altını kazımış oldu.

İspanyollar, 1492'de yeni dünyanın fethine çıktıklarında iç savaştan çıkmış olan İngiltere'nin sömürgecilik yapacak hali yoktu fakat yaklaşık bir asır sonra İspanya İngiltere'yi 1588'de işgale kalktığında İngilizler onları yenerek denizlerin yeni hakimi olacaklarının sinyalini verdi. İngilizlerin sömürge imparatorluğu macerasına katılmalarını sağlayan da bu kararlılıktı. Kuzey Amerika'da koloniler kurmaya başlamaları bu dönemde başlar ama kuzey kendi tercihleri olduğu için değil. Çünkü iyi yerler kapılmıştır ve sona kalan donakalır. İspanyollar sömürülecek yerli nüfusun, altın ve gümüş madenlerinin bol olduğu bölgeleri çoktan sahiplendiğinden İngilizler geri kalanla yetinmek zorunda kaldı. İlk planları, İspanyol istilacılarınkine benzer bir taktik kullanarak yerlilerin şefini yakalayıp kabileden erzak tedarik etmektir. İşler bekledikleri gibi gitmemiştir ama en azından yerlilerle ticaret yapmayı deneyebilirlerdi. Yerleşimcilerin kendilerinin çalışıp üretmesi İngilizlerin aklına gelmemiştir belli ki. Kuzey Amerika'daki yerlilere boyun eğdirmek o kadar kolay değildi. Koloniler kıtlıkla karşı karşıya kaldı. İngilizler büyük bedeller ödeyerek sonunda İspanyol taktiğinin orada işlemeyeceğini anladılar. Meksika ve Peru'da yapılanlar kuzeyde uygulanamazdı. Koşullar birbirinden çok farklıydı. Güneyde nüfus kuzeyden 500 kat daha fazlaydı. Üstelik bu yerlilerinin Aztek veya İnkalar gibi altınları yoktu, tek sahip oldukları erzaktı. Ne ticaret yoluyla de ne zorla yerli halkın kolonileri besleyeceğine bel bağlayamazlardı. Kolonilerin ve toprağın sahibi olan İngiliz şirketi Virginia Co. kazanç getirmesi için kurulmuştu dolayısıyla yeni bir model oluşturularak yerleşimciler zorla çalıştırılmaya başlandı. Kaçanlar ölümle cezalandırılıyordu ama insanlara yakındaki yerlilerle birlikte ya da o uçsuz bucaksız topraklarda başka bir yerde özgürce yaşama fikri giderek daha cazip gelmeye başlamıştı. Bu şartlarda şirketin gücü sınırlıydı. İngiliz yerleşimcileri boğaz tokluğuna ağır iş yapmaya mecbur kalamazdı. Ne yerlileri ne de İngiliz yerleşimcileri baskı altında tutmanın imkansız olduğunu anlayan şirket, ilk sömürgecinin 1607'de Virginia'da kurulmasından yaklaşık 10 yıl sonra yepyeni bir strateji benimsedi. Tüm yerleşimcilerin iş kontratları iptal edilip kendilerine ev ve arsa verildi. Yetişkin erkeklere koloniyi düzenleyen kanun ve

kurumlarla ilgili söz hakkı tanıyan Kurul 1619'da kuruldu. İşte bu, Amerika'da demokrasinin başlangıç noktasıdır. Takip eden 17.yy. mücadeleye geçti ve sonunda ekonomik olarak yaşaması mümkün bir koloni için tek seçeneğin yerleşimcileri yatırım yapmaya ve çok çalışmaya özendirerek kurumlar oluşturmak olduğu anlaşıldı. Kuzey Amerika gelişirken İngiliz elitleri ara sıra İspanyolların yaptığı gibi yalnızca bir avuç ayrıcalıklı insanı muaf tutacak şekilde politik ve ekonomik haklara kısıtlamalar getirecek bazı kurumlar kurmayı tekrar denedi ama her defasında başarısız oldu. Çünkü yeni dünyaya yerleşen insanlar, hiyerarşik bir düzene tahammül edemezlerdi. Önlerinde seçenek çoktu, gerçekten çok çalışmaları isteniyorsa buna özendirilmeleri gerekiyordu. Bir süre sonra da daha çok ekonomik özgürlük ve daha fazla politik hak talep etmeye başladılar. 1720'lere gelindiğinde, sonradan ABD olacak 13 koloni benzer yapıdaydı. Kadınlar, köleler ve mülksüzler oy kullanamıyordu dolayısıyla demokrasi sayılmazlardı ama politik haklar, o dönemde dünyanın diğer yerlerine göre çok kapsamlıydı. Hepsinin yönetiminde bir vali ve erkek mülk sahiplerinden oluşan bir kurul vardı. 1774'te ABD'nin bağımsızlığına giden yolu açan ilk kongreyi oluşturup İngilizlerin başına bela olacak olanlar da bu kurullardır.

Demek ki demokratik ilkeleri kabul eden, siyasi iktidarın kullanımına sınırlamalar getiren ve bu gücü topluma geniş biçimde yayan bir anayasayı uygulayan ülkenin Meksika değil de ABD olması rastlantı değil. ABD'nin bağımsızlığını kazandığı dönemdeki anayasal süreci ile Meksika anayasal süreci birbirinden keskin biçimde farklıdır. 1808'de Napolyon İspanya'yı işgal edince İspanyol Kralı tahttan indirildi. Yerine geçen ulusal cunta, Fransız ordusuna karşı savaşılmaya başlayarak meşrutiyete dayalı bir yönetim getirmek istedi. Kurulan meclis özel imtiyazların kaldırıldığı, herkesin yasa önünde eşit olduğu, halk egemenliğine dayalı bir rejim gerektiren bir anayasa önerdi. Bu, zorla çalıştırma ve mutlak gücün hakim olduğu kurumlarca yönetilen İspanyol kolonilerindeki elitler için adeta bir kabustu. Avrupa'da İspanyol devletinin çöküşüyle kurulan cunta otoritesini kabul edip etmemek arasında kararsız kalan Latin Amerikalılar, anayasal bir krize sürüklenerek ayrı cuntalar kurmaya başladı. Bağımsızlık bildirileri yayınlanmaya başladı. 1810'da Meksika'da çıkan Hidalgo isyanına bağımsızlık mücadelesinden çok sınıfsal veya etnik savaş denmesi daha doğru olur. Sömürgeci beyazların ayırım yapılmadan öldürülmeye başlandığı bu harekete karşı elit kesim birleşti. Bağımsızlık eğer halkın siyasete karışmasına olanak verecekse, İspanyollar gibi yerli elit de buna karşıydı. Dolayısıyla önerilen Cádiz anayasası onlar için asla meşruluk kazanamayacaktı. 1815'te Napolyon'un imparatorluğu çökünce, Kral VII Ferdinand yeniden İspanya tahtına çıktığı gibi Cádiz anayasasını lağvetti. İspanya, Amerika kıtasındaki sömürgeleri üzerinde yeniden hak talebinde bulunmaya başladığında sadık Meksika sorun çıkarmadı. Ancak sömürgelerde otoriteyi yeniden kurmak için gönderilen donanma ve ordu birleşerek kralı yeniden Cádiz anayasasını kabul edip Cortes meclisini yeniden toplamaya zorladı. Bu defa daha radikal bir anayasa önerilince Meksikalı elitler bağımsızlık ilan etmenin daha

uygun olacağında karar kıldı. İspanya artık Meksika'nın ayrılmasını engelleyemezdi. Meksika bağımsızlık hareketinin lideri Iturbide, elitlerin statü ve ayrıcalıklarına tehdit olarak gördüğü kısımları çıkararak yeni bir tasarı hazırlayıp onaylattı. İspanyol ordusunda görev yapmış olan Iturbide, kısa sürede diktatör kesilip anayasal meclisi iptal ederek yerine kendi cuntasını kurdu. Iturbide dönemi fazla sürmemiş olsa da 19. yy. Meksika'sında benzer olaylar silsilesi zaman zaman tekrar edecekti (Örn. Santa Ana ve Diaz iktidarları). Çünkü Meksika liderlerinin önünde ABD başkanlarını kısıtlayan politik kurumlar yoktu. İlk Amerikan başkanları da asker kökenli siyasetçiler olmalarına rağmen, anayasaya uygun davranıp iktidara gelmek için kaba kuvvet kullanmadılar. Elbette, ABD Anayasası da ilkin modern standartlarda bir demokrasi doğurmadı. Kimin oy verebileceğine her eyalet ayrı karar veriyordu. Kuzey eyaletleri, gelirlerinden veya mal varlığından bağımsız olarak tüm erkeklere oy hakkı vermekte çabuk davrandı ancak güneyliler pek bir ağırdan aldı. Kuzey ile Güneyin kölelik meselesi ihtilafı anayasa sürecinde bastırıldı. Senatoda kölelik yanlısı ve karşıtı eyaletler arasında bir denge sağlanmaya çalışıldı. Nitekim ABD kurumları, iç savaş ihtilafı Kuzey lehine çözünceye dek uzlaşma içinde çalışmayı sürdürmüş oldu. Böylece, özellikle kuzey ve batı eyaletlerinde kanlı ve yıkıcı iç savaşın öncesinde ve sonrasında toplumun büyük kısmı için ekonomik açıdan geniş olanaklar oluştu.

ABD sadece 1860-65 arasında siyasi istikrarsızlık yaşamış olmasına rağmen, Meksika bağımsızlığını kazandıktan sonraki 50 yılı istikrarsızlıkla geçirdi. Yerel halk sömürüldü, tekeller oluştu. Bunun ekonomik açıdan sonuçları da berbattı. Mülkiyet haklarının güvencesi sarsıldı, devlet ciddi biçimde zayıfladı. Bağımsız Meksika sömürge döneminde yerleştirilen kurumları muhafaza edince ekonomik teşviklerin ve nüfusun büyük kısmının girişimlerinin önü tıkandı. Toplum büyük bir eşitsizliğe sürükledi. 19. yüzyılın ilk yarısında ABD, Sanayi Devrimini yaşarken Meksika daha da fakirleşti. Günümüzde Meksika devletinin gücü ve yetkisi ne vergi gelirlerini arttırmaya ne de kamu hizmetleri sağlamaya yeterli değildir.

Sanayi Devrimi: Fikir bul, Şirket kur ve Kredi çek

Buluşlar ekonomi genelinde teknolojik ilerlemelerin lokomotifidir. İngiltere'de başlayan Sanayi Devriminin ilk başarısı pamuklu kumaşın makinelerle dokunması oldu. Bu da önce tekstil sonra da diğer endüstrilerde işçilerin verimini arttırdı. Buna öncülük eden de yeni fikirleri uygulamaya sokmaya hevesli girişimciler ve iş adamlarıydı. Parlamento'nun finansal düzenlemeleri piyasayı canlandırdı. Bu hareketlenme Atlantik ötesine de ulaştı. İngiltere'de geliştirilen teknolojileri kullanmanın büyük ekonomik fırsatlar yaratacağının farkına varan Amerikalılar, kendileri de icatlara meraklıydı. Fikir mülkiyet haklarını koruyan patent sistemi, İngiliz Parlamentosu'nda 1623'te kısmen kralın keyfine göre istediği kişiye ayrıcalıklı haklar tanınmasını engellemek amacıyla yürürlüğe girmişti.

ABD’de patent alanlarsa, yalnızca zengin ve elit değil toplumun her kesiminden çeşitli insanlardı. Pek çok insan patent haklarından servet kazandı. Mesela ampulün mucidi ve General Electric şirketinin kurucusu Thomas Edison; yedi çocuklu bir aileden geliyordu ve hiç okula gitmemişti. 1820 ile 1845 arasında ABD’de patent alanların yalnızca %19’unun ailesi meslek veya toprak sahibiydi. Çoğu Edison gibi resmi eğitim almamıştı. ABD’nin o zamanlar yalnızca politik açıdan değil, diğer ülkelere kıyasla yeni icatlar açısından da daha demokratik oluşu, ekonomik yönden dünyanın en yenilikçi ülkesi olma yolunda çok önemliydi. Yoksulsan bile iyi bir fikrin varsa patentini makul fiyata alıp, bir başkasına satabiliyordun. Ama gerçekten patennden para kazanmak isteyen kendi işini kurması gerekiyordu. Bunun için de sermaye şarttı. Borç almak için de bankalara ihtiyaç vardı. 19. yüzyılda hızla gelişen mali aracılık ve bankacılık faaliyetleri ekonominin içinde bulunduğu hızlı büyüme ve sanayileşmeyi kolaylaştıran kritik bir etken oldu. 1818’de ABD’de 160 bin dolar sermayeli 338 banka varken, 1914’e gelindiğinde 27.684 bankanın toplam sermayesi 27.3 milyar dolar olmuştu. Demek ki potansiyel mucitlerin ve girişimcilerin iş kurmak için gerekli sermayeyi temin edebilmesi kolaydı. Üstelik bankalar ve mali kuruluşlar arasındaki rekabet nedeniyle faiz oranları da oldukça düşüktü. Meksika’da ise 1910’da Meksika Devrimi başladığı sırada banka sayısı da azdı. Rekabet olmadığından faizler yüksekti ve bankalar zaten seçkin ve zenginlere kredi veriyor, onlar da parayı ekonominin farklı sektörleri üzerindeki kontrollerini sıkılaştırmak için kullanıyordu. Meksika’daki bankacılık sektörünün 19. ve 20. yüzyılda aldığı hal, ülkenin bağımsızlık sonrası kurduğu politik kurumların direkt sonucudur. Tıpkı İspanyol istilacıların sömürge döneminde yaptığı gibi bağımsızlık sonrasında yönetime gelen iktidarlar da yandaşlarına peşkeş çekerek geniş arazileri istimlak ederek mülkiyet haklarını çiğnemiştir.

ABD bankacılık sektörünün ülkenin ekonomik refahı açısından daha iyi oluşunun banka sahiplerinin amaçlarıyla ilgisi yoktu. Elbette ki ABD bankacılığı da kar amaçlıydı. Ancak bu dürtü, ABD kurumlarının kökten farklı olması nedeniyle farklı biçimlerde yönlendiriliyordu. Bankacıların karşısındaki ekonomik kurumlar farklıydı ve onları rekabete mecbur ediyordu. Çünkü bankacılık kurallarını belirleyen politikacılar farklı kurumların düzenlediği farklı teşviklere maruz kalıyordu. Aslında 18. Yüzyılda ABD Anayasası yürürlüğe girdikten az sonra da Meksika’dakine benzer bir bankacılık sistemi ortaya çıkmaya başlamıştı. Siyasetçiler, arkadaşlarına ve ortaklarına kar paylaşımı karşılığında verebilecekleri devlet tekelinde bir bankacılık düzeni kurmaya uğraştı. Bankalar da hemen kendilerini denetleyen siyasetçilere kredi vermeye başladılar. Bu siyasetçilerin işine gelir ama vatandaşlar için hiç de iyi olmaz. Neyse ki banka tekellerini oluşturmaya çalışanlar da siyasi seçime tabiiydiler. Amerikan toplumunun Meksika’dan ve diğer birçok ülkeden farkı politikacılarını denetleyebilmesidir. Makamını cebini doldurmak veya yandaşlarını zenginleştirmek için kullananları başından atar. Bu sayede bankacılık tekelleri çöktü yani Meksika’daki sistem ABD’de sürdürülemezdi. Özellikle komşusu Meksika ile karşılaştırıldığında ABD’deki politik hakların geniş dağılımı finans ve

kredilere erişimde eşitliği garantilemiştir. Bu yüzden düzgün bir tasarısı ve buluşu olanlar doğru zamanda bunlardan yararlanabilmiştir.

KÜRESEL EŞİTSİZLİK

19. Yüzyılın ikinci yarısında patlama yaşayan dünya ekonomisi buharlı gemi ve demiryolu gibi ulaşım yenilikleri sayesinde uluslararası ticarete büyük bir gelişme olmuştur. Bu küreselleşme dalgası sayesinde kaynak zengini ülkelerdeki elitler, sanayileşen Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'ya hammadde ve doğal kaynak ihracatından servet elde edecekti. Kendilerini hızla değişen bir dünyada bulan iktidar sahipleri ülkelerinin de değişmesi gerektiğini farkettiler ama bu alışlagelmiş kurumlarını yerle bir edip ABD'dekine benzer yapılar kurmak anlamına gelmedi. Kıtanın iki tarafı kurumsal farklılıklar açısından birbirinden iyice ayrıldı. ABD'de yerliler kenara itilmiş olsa da hudut bölgelerinin yerleşimcilere açılması eşitlikçi ve ekonomik olarak dinamik bir ortam yarattı. Ancak Latin Amerika ülkelerinin çoğunda sonuç farklıydı. Hudut bölgesindeki geniş araziler zaten zenginlere verildiği için bu kesim daha da güçlendi. Birileri büyük servet yaparken toplumun geri kalanı dışlandı. Güç grupları çıkarları için mücadele etmeye devam etti. Elit kesimin yatırımlarıyla az bir ekonomik büyüme oldu ama hep hüsrarla sonlanacaktı. 20.yüzyılda da bu kalıpta ısrar edilmesi, Latin Amerika'ya ekonomik durgunluk, iç savaşlar, darbeler getirdi. Meksika Devrimi'ni Bolivya, Küba ve Nikaragua izledi. Kolombiya, El Salvador, Guatemala ve Peru'da iç savaş patladı. Askeri yönetimler ve diktatörlükle birlikte devrimler, arazi istimlakı ve siyasi istikrarsızlık geldi. Daha fazla demokratik hak talebi giderek arttı ama Latin Amerika ülkelerinin çoğu ancak 1990'da demokrasi oldu. Olmasına oldu ama istikrarsızlıktan kurtulamadılar. Pinochet rejiminde olduğu gibi birçoğunda istikrarsızlığa baskı ve cinayet de eşlik etti. Arjantin'de 1976-1983 arasında ordu tarafından öldürülen kişilerin sayısı tahminen 9 bin, insan hakları derneklerine göre ise 30 bin.

Sömürge toplum düzeninin etkilerinin hala sürmesi ve bunların kurumsal mirasları yüzünden günümüzde, ABD ve Meksika arasında dolayısıyla kıtanın kuzeyi ve güneyi arasında bunca fark var. Dünyanın en zengin iki adamı arasındaki fark da işlerin nasıl işlediğini gösterir. Teknoloji dehası Bill Gates, onca ününe rağmen, Microsoft'un tekeline istismar ettiği iddiasıyla ABD Adalet Bakanlığı'na hesap vermekten kurtulamadı. Öte yanda Meksika'da özelleştirme esnasında kamu tekellerini ihale hileleriyle kendi tekeline geçirmiş, ayrıcalıklı kontratlara imza atmada ustalaşmış hırslı bir Meksikalı olan borsa zengini Carlos Slim'in rüşvet verip tanıdıklarını ve nüfuzunu kullanarak muazzam kar etmeyi sürdürebilmesinin nedeni ABD'dekinden çok farklı ekonomik kurumlarıdır. Ruhsat çıkartmaktan kredi almaya kadar Amerika'da bir girişimci için açık ve dertsiz olan yollar, Meksika'da dürüst bir girişimciyi yıldırmaya yetecek kadar çetrefillidir. Carlos Slim gibi adamlar yasal boşluklardan yararlanıp siyasi bağlantılarını kullanarak zenginleşmeye

devam eder çünkü onun gibi adamları üreten ekonomik kurumlar, halkın hakkını korumaktan ziyade küçük bir kesimin kesesini doldurmak için işler. Halbuki kurumlar düzgün işlediğinde Slim'in taktikleri faydasız kaldı, ABD piyasasına teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. Hakkında açılan davayı kaybederek sözleşme ihlali yaptığı şirkete yüksek tazminat ödedi. Bu karar küresel ekonomide Amerikan piyasasına girmek isteyen firmaların ABD kurallarına uyması gerektiğini gösterdiğinden de ayrıca önem taşır.

Yalnızca Amerika kıtasının tarihine bakmak bile politik ve ekonomik kurumları şekillendiren güçler hakkında az çok fikir verebilir. Günümüzün farklı kalıplardaki kurumlarının kökeni geçmişe dayanır. Çünkü bir toplum bir kez belli bir şekilde yapılandı mı aynı düzen inatla sürüp gitmeye meyillidir. Bunun nedeni yine politik ve ekonomik kurumların etkileşimidir. Bu inatçı devamlılık ve bunu yaratan güçler dünyadaki eşitsizliği ortadan kaldırmanın ve fakir ülkeleri zenginleştirmenin neden bu kadar zor olduğunu da gösterir. Aradaki farkların kilit noktası kurumlar olsa da bunları değiştirme yönünde ortak bir irade olacak demek değildir. Bir toplumun ekonomik büyüme ve vatandaşlarının iyiliği için illa ki kurumların en iyilerini geliştirip benimsemesi gerekmez. Çünkü kurumların nitelikli olmayışı siyaseti ve politik kurumları kontrol edenlerin yararına olabilir. Genelde güç sahipleriyle halkın geri kalanı hangi kurumların muhafaza edilip hangilerinin değiştirilmesi gerektiğine dair aynı fikirde değildir. Çünkü gücü elinde tutanlar, toplumu kalkındıracak olsa bile kendi işlerine gelmeyecekse değişime yanaşmazlar. Sonuçta toplumun hangi kurallara göre düzenleneceğini, gücün kimin elinde olup ne şekilde uygulanacağını belirleyen siyasettir. Carlos Slim'in her istediğini alması Bill Gates'in gücünün ise sınırlı olması işte bu yüzden. Tam da bu nedenle bu teori sadece ekonomi değil politika ile ilgili. Kurumların bir ülkenin başarısı üzerindeki etkileriyle ilgili. Dolayısıyla zenginlik ve yoksulluk ekonomisiyle ilgili. Kurumların zaman içinde nasıl belirlenip değiştiğiyle ve milyonlarca insanın fakir fukaralığına mâl olsa bile değişmeyi becerememesiyle yani zenginlik ve yoksulluk politikalarıyla ilgilidir. Dünyadaki eşitsizliği açıklamak için farklı politikaların ve sosyal düzenlemelerin ekonomik teşvik ve davranışları nasıl etkilediğini anlamak gerekir. Çünkü toplum düzenini belirleyen politik ve ekonomik kurumların etkileşimidir.

Büyük ölçekte düşününce ülkeler arasındaki farklar da dip dibe iki kasabanın arasındaki farka benzer. Zengin ülkelerdeki insanlar daha sağlıklı, daha uzun ömürlü ve daha eğitilmiş. Yol, su, elektrik hepsine sahipler. Kariyerden tatile hayattaki seçenekleri de olanakları da fakir ülkelerde yaşayanların hayal edebileceğinden daha fazla. Yaşam standardı yüksek, kanun ve düzen var; hükümetleri de insanları keyfi bir şekilde tutuklayıp bezdirmiyor aksine hizmet verip eğitim, sağlık altyapı olanakları sağlıyor. Vatandaşların seçimlerde oy verip ülkelerinin siyasi gidişatı üzerinde söz hakkı var. Dünyadaki eşitsizliğin de herkes farkında. İnsanları yasadışı yollarla sınırları, denizleri

aşmaya iten de bu. Dünyadaki eşitsizlik, yalnızca yoksulların hayatını etkilemekle kalmaz ABD ve birçok başka gelişmiş ülkedeki pek çok insanın da zoruna gitmektedir. Ayrıca bunun muazzam siyasi sonuçları da var. Bu farklılıkların neden meydana geldiğini ve sebeplerini anlamak lazım. Böyle bir anlayış geliştirmek tek başına yetmez ama yoksulluk içinde yaşayan milyarlarca insanın hayatlarını güzelleştirmek için fikir geliştirmek adına ilk adım olacaktır.

Dünya çapında düşünülünce ABD ile Meksika arasındaki farklar küçüktür. Ortalama bir ABD vatandaşı, bir Meksikalıdan 7 kat; Peruludan 10 kat; Afrikalıdan 20 kat; Etiyopya, Mali, Sierra Leone gibi en fakir Afrika ülkelerinde yaşayanlardan ise 40 kat daha zengin. Sadece ABD’de değil Avrupa, Kanada, Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda, Singapur, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde yaşayanlar dünyanın geri kalanından çok farklı bir hayatın keyfini sürmekte. Bunun nedeni insanlara kapsamlı teşvikler sağlayan kurumların toplumda yerleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla siyasi ve ekonomik örgütlenme başarılı, yöneticiler nitelikli ve yasalar da düzgün işler durumdadır. Politik ve ekonomik kurumlar iş dünyasını, bireyleri ve politikacıları harekete geçiren teşvikleri şekillendirir. Her toplum, devlet ve vatandaşların ortaklaşa oluşturup uyguladığı birtakım ekonomik ve politik kurallara göre işler. Ekonomik kurumlar eğitim almak, tasarruf ve yatırım yapmak, yeni teknolojiler icat etmek ve bunları benimsemek gibi ekonomik teşvikleri şekillendirir. Bu ekonomik kurumları siyasi süreç; bu sürecin nasıl işleyeceğini de siyasi kurumlar belirler. Örneğin, bir ülkede vatandaşların siyasetçiler üzerindeki kontrolü ve tutumlarını etkileme becerilerini belirleyen de politik kurumlardır. Böylece politikacıların (kusurlarına rağmen) halkın temsilcisi olup olmadıkları veya görevlerini şahsi çıkarları için kullanarak güçlerini istismar edip etmedikleri veya servet yapmak için toplumun zararına işler çevirip çevirmedikleri saptanabilir. Siyasi gücün topluma nasıl dağıldığını belirleyen etkenleri de dikkate almak gerekir. Özellikle farklı grupların ortak hareket edebilme becerisi önemlidir. Kendi amaçlarına yönelik veya başkalarının hedeflerine ulaşmasını engellemek üzere işbirlikleri kurabilirler. Politik kurumlar anayasa ve yazılı tüzükleri içerir ancak bununla sınırlı değildir. Bir toplumun demokratik olup olmamasıyla da sınırlı değildir. Devletin toplumu düzenleyip idare gücünü ve kapasitesini kapsar.

Kurumların bireylerin davranışları üzerindeki özendirici etkisi ülkelerin başarısını belirler. Kişilerin yetenekleri tüm toplumlar için önemlidir ancak bunun olumlu bir güce dönüşmesi için sağlam bir kurumsal çerçeve gereklidir. Eğitim sisteminin insanların yeteneklerini tamamlayıcı beceriler edinmesini sağlayabilmesi ve ekonomik kurumların insanlara kolayca iş kurma fırsatını sunması gerekir. İnsanların önüne aşılması zor engeller koymak yerine mantıklı projelerin gerçekleştirilebilmesi için finansal kaynakları da kurumlar yaratmalıdır. Nitelikli işgücü, rekabetçi bir piyasa ve adil bir pazarlama ortamı girişimcilerin, işletmelerin gelişmesine imkan tanınmalıdır. Örneğin ABD’de, Bill Gates ve Steve Jobs gibi girişimcilerin Bilişim sektöründe dünya çapında başarıya

ulaşması bu sayede mümkün olmuştur. Amerikalı pek çok girişimci gibi her ikisi de fikri mülkiyet haklarının korunacağından ve bir diktatörün başa geçip oyunun kurallarını değiştirmeyeceğinden emindi. Ansızın mal varlıklarına el konup hapse atılmayacaklarından, hayatlarının tehdit edilmeyeceğinden de emindiler. Çıkar gruplarının hükümeti feci bir ekonomik gidişata sürükleyemeyeceği de belliydi. Çünkü Amerikan toplumunda siyasi güç hem sınırlanmış hem de yeterince dağılmış durumdadır. Zamanla gelişmiş politik kurumların yarattığı bir dizi ekonomik kurum, refaha yönelik teşvikler sağlar. Yeni atılımlar ancak hukukun üstünlüğünün verdiği güvenle, ekonomik faaliyeti destekleyen kapsayıcı kurumlar ve siyasi istikrarı sağlayan kapsayıcı politik kurumların devamlılığına dayanarak gerçekleşebilir. Ekonomik kurumlar bir ulusun fakirliğini ya da zenginliğini belirlemede kritik önem taşır ancak bir ülkenin sahip olduğu ekonomik kurumları belirleyen politika ve politik kurumlardır.

Zenginlik ve Fakirliği Yaratmak

Dünyadaki eşitsizliği açıklayan örneklerden biri de II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru 1945'te Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünen Kore'dir. Bir zamanlar aynı toplum ama şu anda aralarında dağlar kadar fark var. Düşünsenize, 60 yıl farklı rejimler altında farklı kurumlarla yönetilmek bu kadar fark yaratıyorsa birkaç asır neler değiştirebilir? Soğuk Savaş döneminde iki yönetim de ekonomilerini düzenlerken birbirinden çok farklı yollar benimsedi. Güneyde otoriter olmalarına rağmen piyasa ekonomisini benimseyen devlet başkanları sayesinde mülkiyet hakları tanındı; başarılı şirketlere devlet yardımı yapıldı. Güney Koreli politikacılar eğitime yatırım yapıp sanayileşmeyi, ihracatı, yatırımları ve teknoloji transferini teşvik ettiler. Dolayısıyla Güney Kore hızla gelişti. Kuzey Kore ise hem tarım hem sanayi üretiminde sınıfta kaldı. Mülkiyet haklarının olmayışı genelde insanları yatırım yapmaktan alıkoymak, üretimi arttırmak bir yana sürdürmeye bile çaba sarf edilmemesine neden oldu. Baskıcı rejim yeniliklere kapalı; tıpkı babası Kim Il-Sung gibi Kim Jong-Il ve yandaşlarının reform yapmaya niyeti yok. Bunlardan ötürü Kuzey Kore ekonomik olarak yerinde saymaya devam etmekte.

Farklı yollara sapan ülkelerin durumunu açıklamak için kurumlarına bakmak lazım. Tüm ekonomik kurumları toplum yaratır. Çıkarları ve hedefleri farklı olan farklı insanların toplumu nasıl şekillendireceklerine dair kararları yani politikalar farklıdır. Kuzey Kore'deki kurumları dayatan Sovyetlerdir; Latin Amerika'da ise İspanyol istilacılar. Kapsayıcı ekonomik kurumlar ekonomik faaliyeti, verimliliği ve refahı artırır. Zenginlik getiren iki itici güç olan eğitim ve teknolojinin önünü açar. Sürekli ekonomik büyüme neredeyse her zaman işgücünün, toprakların ve mevcut sermayenin daha verimli olmasını sağlayan teknolojik gelişmelere eşlik eder. Samsung, Hyundai gibi markaların kuzeyden değil de Güney Kore'den çıkması da bu yüzden.

Ekonomik kurumlar kapsayıcı olduğunda inovasyon, yatırım ve vatandaşların yeteneklerini kullanabilecekleri alanları teşvik eder. Kapsayıcı politik kurumlar ise siyasi gücü toplumun geneline eşit biçimde dağıtır. Böylece siyaset tek bir kişi ya da dar bir zümre tarafından alıkonamaz. Kapsayıcı politik kurumlar demokratik seçimlerden daha fazlasını gerektirir. Tek parti iktidarı oluşsa bile siyasi iktidarın eşit olarak dağılmasını sağlayabilmelidir. Hindistan ve Endonezya gibi kurumları ekonomik ve politik olarak dışlayıcı olagelmış ülkelerde mülkiyet hakları güvence altında olmadığından, inovasyon özendirilmediğinden yatırımların önü tıkanır. Zayıf eğitim sistemi yüzünden nüfusun potansiyelinden yararlanılması da mümkün olmaz. Gene de kapsayıcı kurumlar oluşturmaya yönelik adımları takdiri hak eder.

Siyasi iktidarın askeri, ekonomik veya politik dar bir zümrede tekelleştiği toplumlarla iktidarın eşit olarak dağıldığı toplumlar arasında büyük fark vardır. Bunun nedeni de ekonomik ve politik kurumlardır. Düzenleme ve denetlemeyi doğru şekilde yapabilen başarılı ekonomik ve politik kurumlara sahip ülkeler başarılı olur. Gelişmiş ülkeler, daha kapsayıcı politik kurumlar tarafından desteklenen daha kapsayıcı ekonomik kurumlara sahiptir. Gücü tekelleştirmek için kurumları kullanan ve bu kurumlara dayanan ekonomik büyüme bütün ülkelerde sınırlı kalır. Ortaya çıkan hayli eşitsiz yapıda sivil ve politik hakların bastırılması söz konusu olur. Otoriter kurumlar liderlere cazip gelir çünkü bu kurumlar otokratlara büyük güç sağlar. Ancak kapıp kaçmaya ve teknoloji transferine odaklanmış bu tip otoriter yükseliş, inovasyon ve sürdürülebilir gelişme yaratamaz. Hali hazırda iktidarda güçlü elitlerin olduğu, iç savaş yaralarını saran Afrika başta olmak üzere bazı ülkelerde eğilim budur.

Oysaki inovasyon, sürdürülebilir bir ekonomi yaratmak için en önemli gerekliliktir. Nüfusun çoğunluğunun yeteneklerini kullanabileceği inovasyon ve yatırıma olanak sağlayan verimli bir ortam yaratmak için uygulanması gereken politikalar vardır. Yeni fikirlere, yeni insanlara ve yeni teknolojilere açık olmak, ekonomik yaratıcılığı cesaretlendirmek, mülkiyet haklarını güvence altına almak gereklidir. Bunları becerebilen, şeffaf yönetilen; iyi eğitim kurumları, eşit haklar ve toplumsal katılım sağlayabilen özgürlükçü düzenler kalkınmayı sürdürebilir.

Fakir Ükelere Yapılan Yabancı Yardımların Başarısızlığı

Milyarlarca insanı fakirliğin pençesinden kurtarıp refaha taşımanın en etkili yolu nedir? Batılı zengin ülkelerden gelen hayırsever yardımların çoğalmasa mı? Dünyadaki eşitsizlik ve yoksulluğun kökenlerini anladığımızı göre boş umutlar beslemek gereksiz. Ülkelerin yoksulluk döngüsünü kırmak için kapsayıcı politik ve ekonomik kurumlara ihtiyacı var ama yabancı yardımların buna pek katkısı olmaz. Yardımların organize edilişi ise başlı başına ayrı bir sorun. Yardımların çok az bir kısmı ihtiyacı olana ulaşır. Ekonomik gelişmenin sürdürülebilmesi için kapsayıcı kurumlar gerekliyse, yardım yaparak dışlayıcı

kurumları yöneten rejimlere destek olunması pek tabii çözüm olamaz. Afganistan gibi ülkeleri fakir yapan da bu tip kurumlardır. Kanun ve düzenin olmayışı, politik ve ekonomik hayatta elit tabakanın baskın oluşu gibi kurumsal yapılar yüzünden yardımlar ulaşması gereken yere gitmeden yağmalanır. Hatta bazen yardımlar aslında sorunun kaynağı olan kurumların tepesindeki rejimleri desteklemiş olur. Çoğu Afrika ülkesinde durum budur. Örneğin serbest piyasa veya demokrasi yolunda ilerleme gibi şartlara bağlı olarak yardımları koşullu yapmak çözüm gibi görünebilir ama pratikte pek bir şey değişmez.

Ancak bunlar insani yardımlar durmalı anlamına gelmemeli. Okul açan bazı yardım programlarının Taliban rejiminde bile doğru düzgün uygulanarak çok fayda sağladığını unutmamak lazım. Zaten yardımların Batılıların vicdanını rahatlatan etkisi ve organizasyonunu üstlenen uluslararası kurumlar ve sivil toplum kuruluşları nedeniyle mevcut durum sürecektir. Kuşkusuz en çok ihtiyacı olan ülkelere yardımı kesmek merhametsizlik olur. Çoğu boşa gitse bile hiç yoktan iyidir. Madem mesele kurumları düzeltmek, en azından yardımların bir kısmının kapsayıcı kurumların geliştirilmesine ayrılması yararlı olur. Ayrıca koşullu olarak sunulan yardım yerine, iktidardan dışlanmış gruplarla toplum önderlerinin karar alma mekanizmasına sokulması ve toplumun geniş bir kesiminin yetkilendirilmesi iyi bir fikir olabilir.

SONUÇ

Toplumda geniş kitlelerin güçlendirilip yetkilendirilmesi dolayısıyla kapsayıcı politik kurumların geliştirilmesi için kesin bir tarif yoktur. Ancak bu süreci başlatabilecek bazı etkenler barizdir: Bu etkenlerin çoğu tarihsel olarak önceden belirlenmiştir ve değişimleri uzun zaman alır. Bir dereceye kadar merkezi düzenin kurulmuş olması gerekir ki mevcut rejimlere kafa tutan toplumsal hareketler hemen kanunsuzluğa dönüşmesin; Botsvana'nın geleneksel kurumları gibi bir nebze çoğulculuk getiren politik kurumların hali hazırda varolması gerekir ki geniş koalisyonlar oluşup dayanabilsin; halkın taleplerini koordine edecek sivil toplum kurumları olsun ki muhalif akımlar hem mevcut iktidar tarafından kolayca ezilemesin hem de dışlayıcı kurumların kontrolünü ele geçirmek isteyen başka bir zümrenin aracı olmasın...

Genelde düzeni sağlama, hırsızlık ve yolsuzluğu önlemekle görevli devlet kurumu bunu beceremezse; hukuk, kamu hizmetleri, eğitim, sendika gibi kurumları da olumsuz etkilemeye başlarsa halkın tepkisi yoğunlaşır. Mesela Brezilya'da pek çok farklı toplumsal hareketin çatısı altında birleşmesiyle İşçi Partisi önce yerel seçimleri kazanmış sonra da çoğulcu bir temsil anlayışıyla iktidara geçmeyi başarmıştır. Eğitime önem veren ve toplumsal katılıma açık bir politika izleyen yönetim sayesinde Brezilya'nın ekonomisi de düzeldi ve Latin Amerika'nın uluslararası çevrelerde sözü geçen ilk ülkesi olmayı başardı. Bu tamamen cesur insanların kapsayıcı kurumları oluşturma gayretinin sonucudur.

Demek ki geniş kitlelere hitap eden koalisyonlar kurulabilir sivil toplum kuruluşları ve parti örgütleri sıfırdan yapılanabilir ama bu yavaş bir süreçtir. Fakat farklı koşullarda ne kadar başarılı olacağını tahmin etmek güç.

Toplumun güçlendirilmesi ve yetkilendirilmesi sürecinde bir başka etken de önemli bir dönüştürme rolü olan medyadır. İktidar, ekonomik veya politik olarak istismar edildiğinde bunun halka bildirilmesi; halkın taleplerinin yansıtılması medyanın görevidir. Medya ayrıca İngiltere'nin demokratikleşmesinde olduğu gibi kalıcı politik reformlar yapılmasına yönelik olarak halkın gücünü odaklama rolü de oynayabilir. Tarih boyunca önemli devrimlerde kitapçıklar ve el ilanları insanları bilgilendirip demokratikleşme yolunda harekete geçirmiştir. Günümüzdeki karşılıklı bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle türeyen Web blogları, isimsiz sohbet odaları, Facebook ve Twitter gibi yeni medya tipleridir. Bilindiği gibi İran'da Ahmedinecad'a karşı ve Arap Baharında olduğu gibi iktidara muhalefet açısından önemli rol oynadılar. Otoriter rejimler özgür medyanın önemini farkındadır ve bununla mücadele etmek için ellerinden geleni yaparlar. Demokratik seçimle başa geldiği halde Peru'da otoriter bir rejim kuran Fujimori ve yardımcısı Montesinos, televizyon kanallarını veya gazeteleri satın aldıkları, yolsuzlukları gösteren kayıtlar ortaya çıkmasını diye rüşvet verdikleri kanıtlanan tek liderler değildir. Bir başka otoriter rejim örneği Çin'de, Partinin siyasi iktidarı elde tutmak için silahlı kuvvetleri, kadroları, medyada çıkan haberleri kontrol ettiği bilinmektedir.

Elbette özgür medya ve yeni iletişim teknolojileri, halkı bilgilendirip daha kapsayıcı kurumlar isteyenlerin taleplerini ve eylemleri koordine ederek yalnızca bir yere kadar yardımcı olabilir. Ancak toplumun geniş bir kesiminin katılımı ve örgütlenmesiyle anlamlı bir siyasi değişim mümkün olabilir. Sürecin ülkeyi ileri taşıması ve siyasi bir reforma yol açması için böyle bir toplumsal hareketin mevcut dışlayıcı kurumların kontrolünü ele geçirme amacı gütmesi veya ayrılıkçı sebeplerle başlatılması değil, dışlayıcı kurumların daha kapsayıcı olanlarıyla değiştirilmesini hedeflemesi gerekir.

Daha kapsayıcı kurumların yolunu açan siyasi devrimlerin ortak yanı toplumun çeşitli kesimlerini yetkilendirmiş olmaları, başka bir deyişle çoğulcu olmalarıdır. Çoğulculuk, siyasi gücün topluma mümkün olduğunca geniş biçimde yayılmış olmasını gerektirir. Örneğin, Muhteşem Devrim sırasında kralın devrilmesinin ardında tacirler, sanayiciler, asiller, hatta kraliyetle birlik olmayan aristokratlar bile rol almıştır. Toplumun büyük bir kesiminin harekete geçmesiyle ortaya çıkan devrimle güçlenen kitle, elde edilen haklarla sonunda daha da genişlemiştir. Çok daha kanlı olmasına rağmen Fransız Devrimi de sonuçta daha çoğulcu ve demokratik bir düzene yol açmıştır. 1868'de Meiji Reformu Japonya'da kapsayıcı kurumlara geçiş sürecini siyasi bir devrimle başlatmıştır.

Fakat sıkça yıkıma ve büyük zorluklara da yol açan devrimlerin hepsinin başarılı olacağı kesin değildir. Bolşevik Devrimi, Çarlık sömürsünü sona erdirip Rus halkına özgürlük ve zenginlik getirecek adil bir düzen vaat etmiş olsa da sonuç devrilenin yerine daha baskıcı

ve sömürücü dışlayıcı kurumların yerleştirilmesi olmuştur. Çin, Küba ve Vietnam'da benzer deneyimler yaşanmıştır. Mısır ve Zimbabve gibi ülkelerde olduğu gibi devrim komünist olmasa da tepeden inme reformların sonucu daha hayırlı olmamıştır. Tarih boyunca oligarşinin tunç yasasına yenik düşen reform hareketleri genelde köhneleşmiş kötü kurumların yerine beter olan yenilerinin konması şeklinde gerçekleşmiştir.

Ne yazık ki demokrasinin varlığı çoğulculuğun garantisi değildir. Brezilya'da oluşan çoğulcu kurumların aksine Venezuela'da 1958'de demokrasiye geçildiği halde yozlaşmış politikalar, adam kayırma ve çekişmeler süregelmiştir. Halk seçim sandığına gittiğinde Chavez gibi potansiyel bir despota bile razı olmasının nedeni de kısmen, yerleşik elite yalnızca onun karşı koyabileceğini düşünmeleridir. Sonuçta Venezuela hala dışlayıcı kurumlarla sürünürken Brezilya kalıbını kırmıştır.

Çoğulculuk olmazsa farklı çıkar gruplarından biri gücü eline geçirip geri kalanın aleyhine kullanabilir. Yasakçı politikalar eninde sonunda zarar getirir. Bireyler özgürleşmedikçe toplumların gelişmesi mümkün değildir.

Ülkeler, ilerleme yanlısı politik kurumları doğru düzgün oluşturabildiklerinde yükselirler; o kurumlar kemikleştiği veya uyum sağlayamadığı zaman ise başarısız olurlar. Güç sahipleri her zaman her yerde hükümetler üzerinde kontrol kazanma peşindedir. Kendi hırsları uğruna toplumsal kalkınmayı baltalamaktan geri durmazlar. Ya bu kişileri çoğulcu, katılımcı, kapsayıcı kurumlara sahip olan etkin bir demokrasiyle denetlersiniz ya da ulusunuzun çöküşünü seyredersiniz.

-SON-

Daron Acemoğlu : 1967 yılında İstanbul'da doğdu. 1986 yılında Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Lisans derecesini İngiltere'nin York Üniversitesi'nde yaptı. Yüksek lisans ve doktora derecelerini ise bu dalda en prestijli okullardan olan London School of Economics'ten aldı. 1993'te ABD'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde ders vermeye başladı. 2000 yılında profesörlüğe yükseldi. İlgi alanı içine giren başlıca konular, siyasal ekonomi, ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme, gelir ve ücret dengesi eşitsizliği.

James A. Robinson : 1932 yılında ABD'de doğdu. 1958 yılında Siyasal Bilimler dalında Northwestern Üniversitesinden doktorasını aldı. Harvard'da uzun yıllardır Ekonomist ve Sosyal Bilimci olarak ders veren Prof. Robinson Latin Amerika ve Afrika Ekonomileri konusunda çok değerli bir uzman olarak tanınıyor.